

1840'TAN 1861'E KADAR CEBEL-İ LÜBNAN MESELESİ VE DÜRZİLER

M. TAYYİB GÖKBİLGİN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Doçenti

Osmanlı hâkimiyetinin Suriye ve Lübnan'da yeniden teessüsü ve Beşir Şihab'ın Dürzî emirliğinden çıkarılması yeni bir vaziyet doğuruyordu. Beşir, 55 senelik emirliği esnasında Cebel'i iyi idare etmiş ve muhtelif unsurlar arasında anlaşmazlığı ortadan kaldırmağa çalışmışsa da, Mısır idaresi zamanında, İbrahim Paşa'nın takip ettiği umumî siyasete uyarak, Dürzî reislerine ve Dürzî feodalitesine karşı, sürgüne göndermek ve mallarını müsadere etmek gibi, aldığı tedbirlerle eski rekabeti bir düşmanlık şekline çevirmişti. Marunîler eskisinden daha fazla iddialı idiler. Son zamanlarda Mısır kuvvetlerinin tenkilinde gösterdikleri hizmete mukabil Babiâli tarafından mükâfatlandırılmaya müstahak olduklarını düşünüyor ve Mısır idaresi zamanında Dürzîlere karşı elde ettikleri bir çok hak ve menfaatlerden fedakârlıkta bulunmak istemiyorlardı. Bu defa, menfadan dönen Dürzî reisleri eski mevkilerini ve imtiyazlarını tekrar almağa ve Mısır idaresi zamanında felâketlerine sebep saydıkları Marunî'lerden ve Şihab ailesinden intikama hazırlanınca zıddiyet daha hâd bir şekil aldı. Diğer taraftan, tanzimatı ilân eden ve vilâyetler idaresini ıslah ile kuvvetli rabâta ile merkeze bağlamayı isteyen ve düşünen Babiâli karşısında iki mesele vardı: biri Cebel'deki muhtelif unsurlar arasında âhengi temin ile âsayişi temin etmek, diğeri de bu mın-takada Şihab ailesi zamanında teessüs eden bir nevî idarî muh-tariyeti ibka etmek veya kaldırmak... İşte 1840'tan sonra Suriye ve Lübnan'da, Dürzîlerle münasebattar olarak, meydana çıkan bu iki mevzu Babiâli'yi senelerce uğraştırmış ve bu hususta birçok kararlar almağa, yeni yeni tedbirler düşünmeğe sevketmiştir.

Beşir Kasım III.'ün (bu harpte nasıl hizmet ettiği, İbrahim Paşa kuvvetlerini altı gün içinde Cebel'den ne suretle tardedittiği v. s. hakkında babiâliye gönderdiği arıza için bk.

Başv. Arş. Iradeler, hariciye 21 şevval 1257 = 16 Aralık 1840, Nr. 364) bir sene kadar süren emrîliği zamanında müşkülât daha fazla arttı ve bazı karışıklıklar da çıktı. Cebel meselesinin ve Dürzî işlerinin tanzim edilmesi lâzımgeldiği bir anda, selefine nazaran kabilyetsiz görünen ve hiçbir tarafı hoşnut edemiyen bir idare takip eyleyen Beşir Kasım, vilâyet merkezi Beyrut'a nakledilen, Sayda müşiri Selim Paşa tarafından birçok yardımlar gördü. Selim Paşa, halkın ilk mercii olmak ve yeni emîrin maiyetinde bulunmak üzere, her cemaatin büyüklerinden mürekkep muhtelit bir divan (komisyon) teşkil etti. Gerçi, Dürziler, hıristiyanlarla müsavi haklarla bulunmaya ve bu komisyonda kendilerini temsil ettirmeğe itiraz etmişlerse de valinin gayretiyle bu komisyon meselesine başlamış, vergi meselesinde ahalinin isteklerini dinlemiş ve bu hususta Babîali nezdinde tavassutta bulunmuştur.

Cebel'in eskiden senelik vergisi 2650 kese akçe iken Mısırlılar bunu 6500 keseye çıkarmışlardı. Bu defa yeniden vergi tarh edilirken bazı sızıltılar olmuş ve bu, şikâyet şeklinde, Londra'ya bile aksetmişti. Nitekim İngiliz hariciye nâzırı Lord Palmerston, Londra sefiri Şekib Efendi'ye, Cebel'de üç sene müddetle vergi alınmıyacağı hakkında bir vaad yapıldığını hatırlatarak, Dürzilerin muvakkaten vergiden affını istemişti. Fakat, bu meseleyi inceliyen meclis-i has-ı vükelâ "iptidâ-i muharebede virgüden muâfiyetine dair bir gûna iş'ar ve ifade olunmıyarak fakat neşr-i madelet ve celb-i kulb-u teb'a zımında Ferde ve bu misillü mevadd-ı zulmiyenin af ve imha olunacağı arabiyülibâre verakalar irsali ile ilân kılındığı,, nı düşünerek, hariciye nezareti tarafından İngiliz elçiliğine, vergi işinin mahallî kükûmete bırakıldığı yolunda bir cevap verilmesine karar verdi (Sayda eyaletine dair dosya 12 cemaziyelâhır 1257 evrakı içinde).

Ancak, Cebel-i Dürüz vergisine dair Selim Paşa ve Sayda defterdarı Hacı Edhem Bey taraflarından vâki iş'ar üzerine, "şu aralık oradan ziyade vergi istihsaline teşebbüs ile bir gûna itirazat-ı ecnebiyeye meydan ve sebep verilmemesi ve bu cihetle verginin burada (merkezde) kat' ve tesviyesi lâzımeden görülmüş,, hariciye ve maliye nazırları ile meclis-i vâlâ reisi, ayrıca, M. Wood'un iştirakiyle mesele müzakere edilerek Cebel ahalisine 3500 kese akçe vergi tahsis olunması kararlaştırılmıştır (krş. ayn. dosya, 21 cemaziyelâhır 1257 evrakı).

Bir taraftan bu mesele, diğer taraftan son muharebe esnasında zarar ve ziyan gören Cebel ahalisinden bazı kimselere tazminat verilmesi hususları v.s. gibi bazı işler görüşülmekte ve düzenlenmesine bakılmakta iken, birdenbire, Dürziler ve Marunîler arasında bir mücadele başladı ve sür'atle büyüyerek bazı Dürzî ve Marunî köylerinde bir mukatele şeklini aldı. Hadisenin sebebi, meydana çıkması ve inkişafı şöyle olmuştur: Mîr Beşir Kasım, açıkça hıristiyan olduğu gibi şahsiyeti ve idaresi bakımından da Dürzîlerce emîrliğe lâyık görülüyor, yalnız din işlerine bakması lâzımgelen Marunî patrikinin ise, her işe müdahale ederek nüfuzunu arttırması Dürzîlere ağır geliyordu. Bu sebepten kendilerine içlerinden bir emîr tayin edilmesini Sayda müşirinden zaman zaman rica etmekte idiler. Selim Paşa, hıristiyanlardan ayrıldıkları takdirde Cebel-i Dürüz'ün "zapt-ı rapt ve hüsn-ü idaresinin,, daha iyi sağlanacağını ve bunun hiçbir taraftan itiraz edilmeyecek surette icrası lâzımgeldiğini düşünerek, onlara, vakti ve sırası geldiğinde, bu emellerinin tahakkuk edeceğini vaad ederken, diğer taraftan da, Babiâli'ye, Frenklerin Cebel'de karışıklık çıkarmak taraftarı olduklarını, Devlet-i Âliyeye muhalif harekette bulunarak evvelâ gümrük resimlerini ve tarhedilen vergiyi çok gördüklerini, bazı sebepler ileri sürerek bir fesat çıkarmaya gayret gösterdiklerini bildirmişti.

Fransız ve İngilizlerin Cebel işlerine müdahaleleri, bilhassa Fransız konsolosunun Marunîleri ve İngiliz konsolosunun da Dürzîleri iltizam ve himaye etmeleri halk arasında Marunîler Fransa'ya, Dürzîler İngiltere'ye tâbi olacaklarmış gibi sözlerin dolaşmasına sebep oluyor, Fransız donanmasının bir kısmının Beyrut önlerine gelerek Marunî patriki ile muhaberede bulunması, keza, Dürzî ümerasından Mîr Nu'man'ın da küçük kardeşini, tahsil bahanesiyle, İngiliz fırkateyni ile Malta'ya ve oradan Londra'ya göndermesi bu gibi rivâyetleri kuvvetlendiriyordu. Dürzîler, Beşir Kasım'ı istemediklerini, hazineye muhassas olan vergiyi ziyadesiyle vermeğe hazır olduklarını, fakat, emîrin maaşı ile diğer masraflarını ödemiyeceklerini, şayet buna karar verilirse, emarete mahsus ve emîrin tasarrufunda olan birtakım araziden kendilerine de hisse ifraz edilmesini bildiriyorlar, buna mukabil, Marunîler de, yapılan teşvik ve propagandaya güvenerek, mağrur bir tavır takınıyor, Dürzîlerin kendilerine muhalefeti takdirinde, adetçe fazlalıklarını telmihen,

“ledel-iktizâ Dürzileri tükürge boğarız „ gibi sözler söylüyorlardı. Nihayet, Dayr al-Kamer hududunda Baḳlin civarında bir av esnasında vuku bulan münazaa, zaten gergin olan vaziyeti büsbütün ateşledi. Selim Paşa'ya göre, evvelce bazı şüpheli hareketlerde, ezümle, Mehmed Ali Paşa ile dostluk münasebetlerinde bulunduktan sonra köylerine avdet edip de o sıralarda hâlâ Mısır ile irtibatlarını kesmiyen Dürzî rüesasından birkaçı (Mîr Nuḳman, Mîr Nasuh, Mîr Ahmed, Mîr Abbas) Beşîr Kasım'ın emirlik merkezi yaptığı Dayr-al-kamer'de, emirin burada bulunduğu bir zamanda yakın Dürzî köyleriaden gizlice getirttikleri birkaç Dürzî'nin yardımı ile bir hâdise çıkardılar ve iki taraf arasında muharebeye sebep oldular ki, bu, birkaç yüz kişinin ölümü, çarşının yağma, bazı dükkân ve evlerin de yakılması ile neticelendi (27 şaban 1257 = 14 ekim 1841).

Hâdise müşîrlîğe aksedince mirliva Eyûb Paşa ile kaymakam Selim Bey vak'a mahalline gönderildiler, iki tarafı yatıştırmağa ve isteklerini anlamağa memur edildiler.

Mîr Nasuh ve Mîr Nuḳman cevaben derler ki: “bizler öteden beri Devlet-i Aliyenin sadık kulları olup elyevm hizmet ve ubû-diyette bulunmak emelinde olduğumuz ve ehl-i islâmdan bulunduğumuz derkâr ise de nasârâ taifesi bizleri külliyyen pâyimal etmek sevdasında olup câmii şerif civarına kiliseler yapmak ve mal ve emlâkimizi zapteylemek misillü hareketlerine ve Mîr Beşîr hıristiyan olduğu halde hükûmet eylemesine ve bazı ecnebi tarafına istinat ve kendülerin kesretlerine itimat ile bizler türlü türlü hakaret eylemelerine tahammülümüz olmayarak bu defa yine üzerimize gelip evlât ve akrabamızı öldürmüş olduklarından biz de mukateleye mecbur olduk. İşte fi mâba'aid Dayr al-Kamer'de olan nasârâ silâhlarını teslim ve camii şerif civarında çanlarını ref' ederler ve Emet dahi kadîmi vechile ehl-i islâmdan ve yine beyt-i Şihab'dan birine ihale buyurulursa mâbeynimiz bulunabilir ve illâ cümlemiz cihada hazırız„. Diğer taraftan, Kasım taraftarları müşîrlîğe müracaat ederek muhafazaları için fi'li yardım ve cephaneye talep ederken, Marunî patriki de her tarafa papaslar göndermekte, hıristiyanları muharebeye sevk ve teşvik etmekte idi. Mazlum tavrı takınan Marunîlere (Marunî patriki tarafından muhtelif tarihlerde gönderilen arizaların tercümesi için bk. aynı dosya, 13 şevval 1257 evrakı) gizli veya aşîkâr bir yardım yapıl-

madığı takdirde tâbiyet hakları davasına kalkacakları ve bunun da ecebilere bir ip ucu vermek demek olacağı düşünülmüş, keza, Bika', Bâlebek ve Havran taraflarındaki Dürzilerin de ayaklanmalarına meydan vermemek lâzımeleceği anlaşılmış olmakla, askerî tedbir alındığı gibi, Marunlari temin için de, kendilerine gizlice bir miktar cephane verildi. Eyûb Paşa ile Selim Bey Dayr al-Kamer'deki mücadeleyi teskin ve Dürzleri bazı vaadlerle temin ettikten sonra Beyrut'a avdet ettiler, fakat, Dayr al-Kamer'de mahsur bulunan Beşir Kasım'ı merkeze getirmek ve birbirleri üzerine atılmağa hazır bir halde bulunan Dürzî ve Marunlari dağıtmak üzere Beyrut muhassılı Fettah Ağa ile Beyrut nâibi gönderildiler.

Hâdiseyi ve diğer teferruatını (tafsilât için bk. aynı dosya, 27 ramazan 1257 evrakı) tafsilâtı ile Bâbiâli'ye bildiren Mehmed Selim Paşa raporunun sonunda, Dürziler ve Marunliler arasında daimî bir emniyet yaratabilmek için üç şekil düşündüğünü bildirmekte idi: a) Dürziler ile reâyanın (Marunliler) emâret ve vergilerini ayırmak ve bunu zapt-u rapt altına almakla hüsn-ü idarelerini temin edecek bir nizam te'sis olunması. b) Beşir Kasım'ın azli ve yerine yine Şihab ailesinden ve iktidar erbabından birinin nasbı. c) Malta'dan İstanbul'a gelen eski emîr Beşir'in bazı şartlarla tekrar emîrliğe tayin edilmesi.

27 şabanda başlayıp bütün ramazan boyunca devam eden gerginlik Dürzî ve Marunîlerin taraftar toplamaları ve daha büyük mikyasta bir mücadeleye hazırlanmaları ile şümül ve sirayetini arttırdı. Bir taraf, Kasravan'dan ve Trablus eyaletinden kuvvet celbederken, Şam vâlisinin hizmetinde bulunan Dürzî sergerdelerinden Şibl al-Uryan'a Bâlebek havalisinden topladığı Dürzîler ile Zahle'deki Marunlilerin silâhlarını toplamaya ve Dayr al-Kamer Dürzilerine cephane göndermeğe teşebbüs etti, hayli faaliyet gösterdi. Mîr Malham kumandasındaki Marunîlere galip gelen Dürzîler Dayr al-Kamer'de vaziyete hâkim oldukları ve bu yüzden Mîr Beşir Kasım'ı Beyrut'a gitmeğe mecbur bıraktıkları gibi, Zahle havalisindeki tecavüzlerle de Beyrut'taki konsolosların, Marunlilere yardım hususunda, Selim Paşa'ya ve Şam valisi Necib Paşa'ya müracaat etmelerine sebep oldular. Nihayet, Akkâ muhafızı Reşid Paşa'nın da iştirak ettiği askerî harekât netice-

sinde Şibl al-Uryan Zahle'den Şam'a gitmeğe mecbur kaldı ve Dayr al-Kamer'de de nisbî âsaiş teessüs etti (krş. aynı dosya, 27 şevval 1257 evrakı).

Hâdise bu şekilde hâd safhasını kaybetmekle beraber, dahilî ve haricî akisleri uzun müddet devam etti. Gerek İstanbul'da ecnebi elçilikleri, gerek Avrupa merkezleri bu mesele ile yakından alâqadar oldu ve Bâbiâli'ye şu veya bu suretle telkin ve şikâyetlerde bulundular.

İngiltere ve Fransa devletlerinin öteden beri Dürzîler ve Marunîler arasında, hatta bütün Cebel işlerinde teşvik ve tahriklerde buldukları biliniyordu ve buna mâni olmak için çareler düşünülüyordu. Bu cümleden olmak üzere, daha birkaç ay evvel (cemaziyelâhır 1257), Şam eyâletinde bulunan bazı İngiliz siyasi memurlarının iç işlere müdahalelerinin men'i hususunda İngiltere elçisi Lord Ponsonby'ye bir tebligat yapılmış ve kendisinden, cevaben ve mahremane kaydıyla, bu bapta Bâbiâli tarafından İngiltere hariciye nâzırlığına resmen müracaat edilmesi, sebep olarak da "Beriyetüşşam'dan İngiltere ofisierlerinin çektilirilmesi talebi . . . ol havalide zuhur etmiş olan nifaklara ve ihtilâflara bir hatime vermek emniye-i halisasından ibarettir ve çünkü Beriyetüşşam'a verilen tanzimat memleket-i mezkûrede mutavattın kâffe-i tebea-i muhtelif-i saltanat-ı seniyenin terfih ve himâyesine kâfi ve vâfi olduğunun,, gösterilmesi tavsiye edilmişti (krş. ayn. dosya, 26 cemaziyelâhır 1257 evrakı).

Bu böyle olduğu halde, ramazan hâdiselerinden sonra, aynı elçinin Şam valisi Necib Paşa'dan şikâyet ettiğini, Şibl al-Uryan'ın Zahle'deki yaptıklarının valinin bitaraf hareket etmeyişinden ileri geldiğini iddia eylediğini görüyoruz. Halbuki Necib Paşa, ancak kendine iltica eden bazı Dürzîlere lüzumlu nasihatlerde bulunmuştu ve ona göre İngilizler "meramlarının matlûb vechile icrasına muvafık görmedikleri kimesne hakkında yakışık alır almaz birtakım şeyler isnadı ile dillerine geleni ve kalemlerinden ne çıkarsa anı yaza geldikleri aşikâr,, idi (13 şevval ve 2 zilkade 1257 evrakı).

Dürzî isyanı hakkında devletlerin telkin ve tavsiyelerine gelince, bu hususta İngiltere'nin ve Avusturya'nın müsait bir tavır takındığı görülmektedir: Londra maslahatgüzarı Fuat Efendi, gönderdiği bir raporda, İngiltere hariciye nâzirinin kendisine "Suriye hadiselerinin Fransalıların itirazını davet edeceğini,, bu

hâdise duyulur duyulmaz Londra'daki Fransa elçisinin hariciye nezaretine gelerek "eğer Suriye cibali ahalsinin niza ve cidalleri bir suretle ref' olunmaz ve hemmezhepleri olan Marunfler Dürzflerin teaddileri altında kalmaktan kurtarılmazsa Fransa devleti, katolik mezhebinin hâmesi olmak münasebetiyle, Suriye'de bulunan katoliklerin himayesine diğer Düvel-i iseviyeyi dahi davet ile oraları bir başka kalıba sokmağa mecbur olacaktır," dediğini bildirdiğini, yine Londra'daki Avusturya maslahatgüzarı Baron Naiman'ın da, bu mesele etrafında halisane bazı tavsiyelerde bulunduğunu, ezcümle, iki taraf arasında bir münazaa zuhurunda vakit kaybetmeden kâfi kuvvet ile aralarına girerek ateşin alevlenmesine meydan verilmemesi, bunun için de, Suriye'deki Osmanlı memurları maiyetlerinde fazlaca asker bulundurulması, bunların bir yerden diğer yere sür'atle nakilleri için bu sahillere dâima bir iki vapur ve hafif tekneler tahsis edilmesi lâzımgeleceği gibi fikirler ileri sürdüğünü ve bu mutalâasının her halde Bâbîâlî'ye bildirilmesini rica ettiğini anlatmakta idi (krş. aynı dosya, 4 zilkade 1257 evrakı).

Diğer taraftan, İstanbul'daki Avusturya elçisi de hariciye nazırına, Dürzî meselesi yüzünden Avrupa devletleri ve bilhassa Fransa tarafından bir müdahale vâki olacağını muhakkak gördüğünü söyler ve bu işte, hiçbir ecnebi te'siri karışmaksızın, Devlet-i Aliye tarafından icab eden tedbirin serian alınmasını tavsiye ile şimdiki emîrin iktidarsız olduğunu, selefînin her ne kadar bütün ahaliyi hoşnut etmemiş ise de o havalide şöhreti bulunduğu için tekrar Dürzî emîrliğine tayinini prens Metternich'in tasvib ettiğini, fakat kendisinin, bu meselede İngilizlerin itirazını gözönüne alarak, Mir Şihab'ın oğlu Mir Emin'i münasip gördüğünü bildirir.

Filhakika, Beyrut'a gelen Dürzî emîri Beşir Kasım'ın aczi ve idaresizliği tahakkuk etmişti. Hıristiyanlara taraftar çıkararak Dürzîlere hakaret ettiğini iddia eden ve köy subaşılığına bile lâyık olmadığını bildiren Necib Paşa ve diğer mahallî makamlardan olduğu gibi, bizzat Marunfler tarafından da azli isteniyor, yerine de Marunflerce ve bilhassa patrik tarafından sabık emîrin nasbı arzu ediliyordu. Sabık Emîr Beşir Şihab, emarettten azlinden sonra Suriye'de kalamamış, kendisine Fransa ve Mısır hâriç, istediği yerde ikametini teklif edilince Malta'yı seçmiş, fakat orada kaldığı müddetçe

tekrar emirliğe getirilmesinden ümidini kesmemiştir. Nitekim daha 1256 senesi sonlarında (1840 sonları) İngiltere kiralıçesine bir arzuhal göndermiş ve Cebel-i Lübnan emirliğinde ibkasını istemiştir. Ona verilen cevapta ise, Suriye arazisinden başka, İslâm memleketlerinden istediği herhangi birinde ailesiyle birlikte ikametine müsaade edilmesi hususunun Devlet-i Aliyeden iltimas olunacağı ve mal ve canına dokunulmayacağı keyfiyeti bildirilmişti (krş. irade, hariciye, 9 zilkade 1256, Nr. 378). Bundan sonradır ki, Beşir Şihab, bir senedenberi bulunduğu Malta'dan ailesi ile İstanbul'a gelmiş ve Arnavutköyü'nde Mardrakî'nin yalısı mîriden icarla kendisine tahsis olunmuştur. Bayram münasebetiyle Bâbiâli'ye geldiği vakit, eski hizmetlerinden bahsettiği gibi bilâhare, Suriye hâdiselerindeki rolünü anlatan bir takrir de vermişti. Bu ifade, İzzet Paşa'dan ve diğer alâkadarlardan alınan malûmatla karşılaştırılmış, fakat neticede, eski ve yeni emirlerin ikisinin de devletçe erbab-ı istikametten görülemediğine hükümlenmiştir.

Bu vaziyet karşısında Bâbiâli, Cebel-i Dürüz idaresinin devlet tarafından herhangi bir memura tevdiî işini düşündü. Ancak, bunun doğru olup olmayacağı, yahut yine Dürzî reislerinden herhangi birinin tayininin mahallince istenip istenmeyeceğinin yapılacak tahkikatla anlaşılması ve bu hususta, o havaliye gönderilen Yakup Paşa'nın avdetinden sonra, karar verilmesi uygun görüldü (21 şevval 1257 evrakı; irade, hariciye aynı tarihli evrak).

Meclis-i has-ı vükelâda yapılan bir toplantıda da, Dürzî meselesinin ehemmiyet ve nezâket kesbettiği, seri tedbir alınmazsa devletlerin müdahale etmek isteyecekleri, bazı tekliflere teşebbüs edilecekleri ve Girit ihtilâli gibi bir hal alacağı düşünülerek, Şam tarafına fevkalâde selâhiyetle birinin gönderilmesi işi konuşulduğu esnada, Yakup Paşa, Zekeriya Paşa veya Esad Paşa'dan birinin yahut da serasker veya Kaptan Paşa'nın izamı kararlaştırıldı ki Beriyyetüşşam'a hususî bir memuriyetle, muvakkat kaydile fakat müstakillen harekete mezun olarak, meclis-i ahkâm-ı adliye azasından Ahmed Muhtar Beyin müsteşarlıkla terfiki suretiyle, vezir serasker Mustafa Nuri Paşa tayin edildi. Ve bu keyfiyet Şam, Sayda valileri ve defterdarları ile Trablus Şam, Kudüs, Gaze mutasarrıflarına ve bu mntıkadaki bütün kadı ve nâiplere, erkân ve zabitanâ bildirildi, hepsinin elbirliği ile fesadı derhal ortadan kaldırmaları, Dürzîlerle

Maruniler arasındaki ihtilâfın hallinde seraskere yardım etmeleri emredildi (krş. Mühimme-i mektûme, 1246—1274, Nr. 9, s. 136 v.d.).

Mustafa Nuri Paşa, Beyrut'a muvasalatından sonra verdiği ilk malûmatta, iki taraf arasındaki harb ve kital sükûnet peyda etmiş bulunmakla beraber, ahvalin karışıklığının devam ettiği ve Beyrut'daki konsolosların iki tarafı iltizam ederek gizlice halkı tahrik ve ifsad eyledikleri, Cebel-i Dürüz'deki ümera ve meşayihî nezdine davet ettiği hususlarını bildiriyordu (29 zilkade 1257 evrakı). İkinci raporunda ise, Dürzî ve Marunî reis ve şeyhlerine, memuriyet-i mahsusasına dair olan emri, arapça tercümesi ile birlikte, okuyarak fevkalâde memuriyetini ilân ettiğini ve ayrı ayrı dinlediği tarafların mütalâalarını bildirmişti: Dürzîlerin iddiası ve isteği şu yolda idi: a) âdetleri vechile katil şahsın kısas olunmasını talep eyledikleri halde Maruniler bu gibileri vermemiş ve bu yüzden düşmanlık çıkmıştır. b) Şihab ailesinin tanassurundan sonra hemmezhepleri olan Marunilere taraf çıktıkları ve Marunîlerin de Dürzîleri tahkir etmeğe ve zarar verdirmeğe başladıkları, ezcümle mescitlerine mahsus olan evkafı Maruniler zaptederek kiliselerine tahsis ettikleri, Mısırlılar zamanında Marunî meşayihî galip olduğu için, mukarrer olan senevî vergiden Dürzîlerin hissesine isabet eden kısmın iki mislini tevzi ile kendilerine aldıkları sabit olmuştur. c) Şihab ailesi hâkimlik imtiyazlarını terviç zımında ecebî devletlerle alâka peyda etmek emeline düşmüşlerdir. Ve böyle giderse Marunîler kendilerini kısa bir zamanda reâya hükmüne koyarak istedikleri gibi kullanacaklardır. d) Dürzîlerin bundan sonra Şihab ailesinden emîr kabul etmeleri tasavvur olunamaz. Devlet tarafından kim nasb ve irade edilirse memnun ve müteşekkîr bir halde kabul edeceklerdir.

Buna mukabil, Maruniler de şöyle düşünmekte idi: a) Dürzîlerin kendilerine ötedenberi husumetleri olduğundan kan dâvasını intikam almak için bir vesile saymışlardır. b) Maruniler kendilerini müdafaaya çalışmışlarsa da kâfi kuvvet toplayamadıkları için Dürzîler galebe etmiş ve birçok kimseyi katil ile ev ve kiliselerini tahrip ve mallarını yağma etmişlerdir. c) Gasbolunan mallarının istirdadı için kendilerine lüzumu kadar asker ve mühimmat verilmesi lâzımdır; d) Şihab ailesinden bir emîr nasbı ve bunun için de hâlen İstanbul'da bulunan eski emîr Beşir Şihab'ın oğlu Mir Emin'den başka muktedir kimse bulunmadığı ileri sürülmektedir. Bu suretle,

her iki tarafı dinledikten sonra, Mustafa Nuri Paşa, Cebel Dürzî-lerinin Havran ve diğer yerlerdeki Dürzîlerle ittifakını ve hepsine Şihablar'dan bir emir kabul ettirilmesinin imkânsızlığını, Mîr Kasım'dan bütün hıristiyan ahalinin bile hoşnutsuzluğunu düşünerek, fakat Mîr Emin'in Mısır taraftarı olmasıyla ileride bir tahrike yol açılabileceği, diğer taraftan, Marunfleri tatmin etmemenin de ecnebi müdahalesine sebebiyet vereceğini gözönüne alarak, teenni ve ihtiyatla hareket etmiş, birtakım teşvik ve taltiflerde bulunmak suretiyle, kendilerine "canib-i saltanat-ı seniyyeden her kimin emir nasbı irade buyurulur ise — bizler esdikay-i reaya-i devlet-i âliye olduklarımız cihetiyle — kabul ederiz,, dedirterek rızalarını almıştı. Serasker, esasen kendisine verilen talimatta münasip birini emir tayin edebileceği tasrih edildiği için, hıristiyanların, ecnebi memurlarının tahrik ve işfalleriyle fikirlerini değiştirmeye, meydan bırakmadan, derhal bir Dürzî emiri tayinini uygun gördü ve refakatinde memuren o havalide bulunan piyade kumandanlarından mirliya Ömer Paşa'yı "eshab-ı rüşd-ü fetanet ve mizac-ı maslahata ve usul-i politikaya âşina bendegândan olmak ve bu havalî ahvâline vukuf-u kâfiyesi bulunmak mülâbesesiyle... taraf-ı Devlet-i Aliyeden cebel-i mezkûre emir nasb,, eyledi. Aynı zamanda, daima fesat çevirmekte bulunan meşayihin, hiçbir sızıltıya meydan vermeden, teb'idleri, ahalinin elinde bulunan silâhların kendilerinden alınması, hıristiyanların zarar ve ziyânlarının tazmini, lüzumu kadar arnavut askeri ile donanmay-i hümayundan birkaç gemi tarafından Beyrut ve Sayda sahilinin abluka edilmesi ve bu suretle ecnebi yardımına mâni olunması gibi meselelerde düşüncesini bildirdi ve lüzümlü gördüğü tedbirlerin tatbikine Bâbüâli'den müsaade istedi (Seraskerin 7 zilhicce 1257 tarihli maruzatı için bk. Aynı dosya 18 zilhicce evrakı).

Mîr Kasım'ın azli ile Ömer Paşa'nın serasker tarafından Dürzî emirliğine nasbının icra edilmesi ve bu hususta iktiza eden emrin istenmesi Bâbüâli'de bazı mülâhazalara yol açtı: Seraskerin, bu işi haiz olduğu salâhiyete istinaden ve her sınıf Cebel ahalisinin arzusu ile ve verdikleri mühürlü mahzarlarla yaptığı, hattâ, Antakya patrikinin de Dürzî ihtilâlinin tamamen bertaraf olduğunu söyleyerek teşekkür ettiği malûm bir hakikat ise de, İngiltere elçisinin, bu memuriyetten — Ömer Paşa'nın Macaristan ahalisinden olmasından dolayı (22 zilhicce evrakı) — hoşnut kalmadığı ve

belki ileride bu meseleyi ele alıp Ömer Paşa'nın azil ve tebdilini istemesinin melhuz bulunduğu düşünöldü, bu sebeple istenilen emrin gönderilmesinden sarfı nazar edildi. Esasen, "Cebel emirliği ötedenberi emr-i âli ile ihâle olunmaz iken nasıl oldu ise Beşir Kasım'ın tâyininde memuriyet emri verildiği gözönüne alınarak, yeni emîre, şimdilik serasker buyuruldusu ile memuriyet yaptırılması,, kararlaştırıldı.

Mamafih mesele bununla halledilemedi. Çünkü, birkaç gün sonra (29 zilhicce 1257 = 11 şubat 1842) düvel-i hamse sefaretleri tercümanları hep birden hariciye nezaretine gelerek, aldıkları talimata tevfikân, Ömer Paşa'nın memuriyetinin muvakkat olup olmadığını sordular, eğer muvakkat değilse, bu şeklin, gerek mir Beşir'e, gerek Cebel ahalisine verilen müsaade ve imtiyazlara aykırı olacağını bildirdiler. Zâhiren, Seraskerin aldığı tedbirle husule gelen âsayişin muvakkat olduğunu, hariçten Dürzi emîri nasbının ahalinin hoşnutsuzluğunu celbedeceğini, bir müddet sonra oralarda yine ihtilâl zuhur etmesi ihtimali olduğunu söylüyor, fakat hakikatte, Dürzi emirliğini yine Şihab ailesinde ibka ederek kazandıkları nüfuzlarını sekteden muhafaza, ellerini bu mıntakadan çekmek sebeplerini te'yit eylemek istiyorlardı. Kendilerine verilen cevapta, yapılan tayinin muvafık ve umumun arzusu ile icra edildiği, şayet ileride bir uygunsuzluk zuhur ederse ve Ömer Paşa iyi idareye muktedir olamazsa, icabeden tedbirlerin sür'atle alınacağı ve devlet memurlarından diğer birinin veya yine içlerinden birini tayinde müstakil ve muhtar olacakları, bu defa böyle birşey yapılmışsa da bundan sonra içlerinden emîr nasbedilmemesine dair hiç bir karar verilmemiş olduğu bildirildi ve ayrıca, Ömer Paşa yapamadı diyebilmek için ecnebilerin veya mazul emirlerin Dürzileri veya Marunileri tahrik ve ifsada teşebbüs etmeleri ihtimalden uzak tutulmadığı için, keyfiyet tafsilâtiyle Seraskere iş'ar olunduğu (bk. aynı dosya, 29 zilhicce 1257 evrakı).

Bundan sonra, Ömer Paşa hakkında şikâyetlerin arttığını görüyoruz: meselâ İngiliz elçisi, hariciye nazırına verdiği bir muhtıradâ (10 muharrem 1258 = 22 şubat 1842), Ömer Paşa'nın tavır ve hareketinin memleketin âsayişini büyük bir tehlikeye koyacağı ve "hem Dürzileri çok zaman için ravab-ı alâka ve meyil ile raptetmemek ve hem de ahali-i nasârâyı varta-i tahkir ve zülme duçar etmek kabılınden olduğunu,, aldığı tedbirlerin „...

düvel-i nasârayı tenfir ve Devlet-i Aliye ile en hâlis ve sabit-kadem bir dost meyanında itimatsızlık ve şikâat ilka etmek meramına havi,, bulunduğunu bildirmekte ve cebir ve hiyle ile şuna buna mahzarlar imza ettirdiğini, hatta, bunlardan birini İngiltere devleti ve tebeası hakkında bir iftiraya âlet yaptığını ilâve etmekte idi (5 safer 1258 evrak). Keza, Canning, hariciye nazırı ile (Sarım Efendi), görüştüğü bir sırada Cebel'in idaresi için iki tedbir gösterir, bunlardan birinin Cebel'in daha uysal bir şekilde idare edilmesi, diğerinin de, dağlıların imtiyazlarının muhafazası ile kendilerinin tatyip ve temin kılınmaları olduğunu bildirir. Buna karşı, hariciye nazırının gelişi güzel serdettiği üç fikirden, yani, Ömer Paşa'nın ahvale intizaren yerinde bırakılması, veya onun azli ile yerine yine bendegân-ı devletten birinin tayini, yahut da, Cebel emâretinin Sayda valisine havalesiyle her kazasına, ahâlisinin cinsiyetine göre, Dürzî veya Marunî reisler tayin edilmesi şıklarından hiçbirini terviç etmemiş, fakat, Dürzî emrîliğine yine Beyt-i Şihab'dan birinin getirilmesini ima eylemişti (20 muharrem 1258 evrakı=4 mart 1842) ki, kısa bir müddet sonra, tahriren yaptığı bir teklifte "Şihab familyasını hemen şimdi emârete iade etmeğe mâni olur bir sebab-i hakikî yoktur,, diyerek bunu açıkça bildirmiş, ancak Dürzîler tarafından Dayr al-Kamer'de ve İstanbul'da birer vekilin bulundurulmasını, bu suretle, hıristiyan bir emîrin idaresi altına verilmemiş bulunacaklarını, eğer istenirse, ihtiyaç vukuunda, Sayda valisinden malî yardım talep etmek üzere, Dayr al-Kamer'de bir Osmanlı memurunun da ikame olunabileceğini, bilâkis, Ömer Paşa'nın yerine diğer birinin nasbının mühim itirazları davet edeceğini kaydetmiş, ayrıca, Cebel ahâlisinin imtiyazlarına lüzumu kadar dikkat olunacağını devlet tarafından neşir ve ilân edilmesini de çok lüzumlu görmüştür. Diğer taraftan, Avusturya elçisi de bu hususta teşebbüslerde bulundu : Prens Metternich'in işaretine atfen, Ömer Paşa'nın azli ile Cebel'in hıristiyanlardan bir emfre havale edildiğinin Bâbîâli tarafından serian ilânını istiyor ve buraya arnavut askerinin gönderilmesini protesto ederek, "Devlet-i Aliyenin Beriyyetüşşam'da bu türlü başıbozuk ve rastgeldikleri şeyi yakıp yıkan askerle mi nizam ve âsayişi temin eylemeği ümit,, ettiğini, hariciye nezaretinden soruyordu (5 safer 1258 evrakı).

Bu suretle, Ömer Paşa'nın emrî nasbında, seraskerin Beyrut'taki ecnebi konsolosların muvafakatlerini almaksızın, hareket etmesinin işleri bu mecraya sürüklediğine ve asıl itirazın bundan ileri geldiğine kanaat getiren meclis-i hâs-ı vükelâ, Bâbîâli'nin doğrudan doğruya aldığı malûmatla sefaretlerin iddialarının birbirine uymadığını düşünerek, yeniden ve tam bir malûmat istihsali için serasker nezdine hususî bir memur göndermeğe karar verdi: "gerek devletçe ve gerek taşra halkının ahvaline ve usulüne vukuf ve malûmatça bu maddeye ehil ve erbab,, sayılan Selim Bey Cebel'de Seraskerle birlikte meseleyi inceliyecek, devletin şeref, istiklâl ve menfaatlerini gözönünde bulundurup, icabında konsoloslar ile de vaziyeti müzakere edecek, onlara da kararlaştırdıkları şeyleri sefaretlerine yazdırtacaktı. Meclis, bu husustaki kararı bekliyen beş devlet elçisine keyfiyeti bildirdi ve o taraftan tam bir tahkikat ile bu memurun avdetinden sonra, kendileri ile müştereken bir yol tutulacağını anlattı.

Diğer taraftan, Mustafa Nuri Paşa, Avrupalıların Dürzî ve Marunîleri gizli veya aşikâr tahrik ve ifsada ve Cebel idaresini başka bir kalıba sokmaya çalışmakta devam ettikleri noktasında ısrar ediyor, bu tahrik neticesinde, evvelce Ömer Paşa'nın nasbında tam muvafakatlerini bildiren Marunîlerin ecnebilere olan meyl-i tabitlerinden dolayı, şimdi fikir değiştirerek başka türlü mahzarlar gönderdiklerini kayd ile, Dürzîlerin yaptıkları hasarların tesbit ve tahmini işinde, iki tarafın iddialarını ve bu mıntakalarda yaptığı seyahatten sonra edindiği kanaati ve tahriren ifade edilemeyecek diğer hususları arzetmek üzere Beyrut'tan avdet edeceğini bildiriyordu ki, bu keyfiyete muttali olan vükelâ meclisi, Seraskerin talebini, "işin bitirilmesinden önce bu tarafa avdeti birçok mahzurları müstelzim olacağı ve şimdilik tehirl iktiza-i halden görülmüştür,, mütalâası ile uygun bulmamış, fakat Selim Bey'in hareketini tacile ve Arnavutluk'tan tertip edilen başıbozuk askerinin Selânik'ten irkâb edilmesine karar vermişti (3 rebiyülevvel 1258 evraki).

Selim Bey, Beyrut'a muvasalatından (nisan 1842) sonra, vaziyeti tetkik edince, Dürzî ve Marunî bütün Cebel ahalisinin mevcut idareden memnun olduğunu ve eski emîr Beşir Şihab'ın tekrar nasbı hakkında vukubulan müracaatların hakikate uymadığını, bilâkis Marunîlerin muteber şeyhlerinin, hattâ, Şihab ailesi

Dürzî ve Marunîlerin Dürzî emrîliği hakkındaki hakikî fikir ve mutalâalarının bilinmesi ve gönderdikleri mahzarlardan hangilerinin doğru ve hangilerinin sahte olduğu, Şihab ailesinden emîr isteyip istemedikleri meselesi daha uzun müdden Babiâli'yi meşgul etti durdu : Dürzî ümerası bilâhare Seraskere verdikleri mahzarda vaziyetlerinden memnun olduklarını ve teşekkür ettiklerini bildirdikleri gibi, Beşir Şihab'ın vaktiyle bir kısım Dürzî ailelerinden aldığı mal ve paraların geri alınmasını istirham ediyorlar, Marunîler ise, Şihab ümerasını istemediklerine dair mahzar vermiş olmalarının Devlet-i Aliye memurlarının arzu ve iradeleri ile vuku bulduğunu iddia ile Mîr Beşir Şihab veya oğlu Mîr Emin'in Cebel emîri nasbını istediklerini bildiriyor ve bu arzuya Marunî patrikini de iştirak ettiriyorlardı. Bunun üzerine, meclis-i has, Selim Bey'in Cebel'de büyük bir devir seyahatı yapması ve bu esnada geniş miyasta bir mazbata tanzim etmesi, abalının hakikî hissiyatını aksettirecek bu mazbatanın Fransızcaya tercümesi ile beş devlet elçisine verilmesi ve diğer bir vasıta ile de, meselâ Berlin maslahatgüzarı Karabet Efendi vasıtasıyla, Almanya gazetelerine dercettirilerek neşredilmesini, Mîr Emin'in babası gibi olmamakla beraber " kurttan kuzu doğmayacağı cihetle „ onun da uzak tutulmasını karar altına aldı (13 cemaziyelevvel 1258 evrakı). Diğer taraftan, Serasker mütemadiyen Suriye'deki konsolosların tahrik ve fesat yaptıklarından şikâyet edip duruyordu : meselâ, Şam'daki İngiliz konsolosu Wood'un Şihab ailesi lehine hazırlattığı ve kendi eliyle yazdığı mahzarı ve tercümesini gönderiyor (26 rebiülâhir ve gurre-i cemaziyelevvel 1258 evrakı), uygunsuz bir adam olan Mîr Beşir Şihab'ın amcazadesi mîr Abdullah'ın, Cebel'den tard ve tebidini istiyen ahaliye karşı onu Beyrut'taki evinde ikamete davet ederek kendisine tahsisat da verdiğini, fakat Beyrut'taki İngiliz konsolosu Colonel Rose'un gizlice ve bilvasıta tahrik ederek Beyrut limanındaki İngiliz gemisine firarını temin eylediğini, sonradan bu ilticayı haklı göstermek suretiyle, kendisinden mîr Abdullah'ın şahsı ve emlâkı hakkında kefaletname istediğini bildiriyor, bu konsolosun, mevzubahs emlâk ve çiftliklerin, vaktiyle Beşir Şihab'ın ocaklarını söndürdüğü yine Şihab ümerasından mîr Sadeddin ve Mîr Selim'in mülkleri olduğu için, günün birinde zapt ve istirdat edileceğini düşünerek teminat altına almak istediğini, kendisinin ise bu isteği reddettiğini ilâve

ediyordu. Keza, Seraskere göre, Beyrut'taki Fransız konsolosu da daima ahaliyi ifsada gayret etmekte, bir Fransızın birkaç yabancı lisanda tabettirdiği Devlet-i Aliye aleyhindeki bir beyannameyi bütün Suriye ve Lübnan havalisine yaymakta idi (tafsilât için bk. 3 cemaziyelâhir 1258 evrakı).

Filhakika, Selim Bey 34 gün gezmek ve 3000 mühür ve imza toplamak suretiyle bu devir seyahatini yaptı ve İstanbul'a döndü. Verdiği tahrir, o sırada Cebel'in vaziyetini göstermek bakımından dikkate değer: Selim Bey'in tesbit ettiği göre, Marunî patriki ve Rum katolikleri papazlarından bazıları hal-i hazır vaziyet hakkında memnurluklarını bildirenleri kiliselerine koymıyacıklarını ilânla ahaliyi korkutmuşlardı. Bunlardan Ağabiyos adında biri hakikate uymıyan mahzarlar tertip etmiştir. Buna rağmen, kendi dolaştığı her mukataada Marunî'lerden birçoğu yanına gelerek Babîâlî'ye gönderilen mahzarları gönül rızasıyla imza ettiklerini bildirmişlerdir. Kaldı ki, Cebel mukataalarında yaşayan altı sınıf ahalden, Marunîler, ancak bir kısmını teşkil etmektedirler. Diğerleri, 24 köyü havi olup aslen Sayda tarafından müstakil mütesellim ile idare olunurken, sonra bir yoluna bularak Beşir Şihab'ın tegallübü altına geçen ve İklim al-Hurub'un (اقلیم الحروب) 16 parça köyün sekencesini teşkil eden, mezhepleri Şafîî islâm ahali ile Dürzîler, mütevalîler, rumlar ve bir parça da rum katolikleridir. Beşir Şihab ailesini isteyenler bir kısım Marunîler ile rum katolikleri idi. Mütebaki dört sınıf ve Marunîlerin ekserisi istememekte idiler. Şam patriki ile Zahle, Akkâ, Trablus ve Beyrut rum metropolitlerinin garazdan âri olarak verdikleri tahrirler de bunu te'yit etmekte; ayrıca, Hasbeya, Raşeya, Leca ve Havran havalisindeki Dürzîler ile Batrun, Cebel ve Balebek havalisi mütevalîleri ittifak ettikleri takdirde, Şihab ailesinden emîr tayini meselesi vesilesiyle, pek çok kan döküleceği anlaşılmakta idi. Bu neticeye vâsıl olan ve Marunî patrikinin fesatlarına dair Trablus ve Akkâ metropolitlerinin rumca tahrirlerini de hâmil bulunan Selim Bey, Beyrut'a avdetinde Seraskerin huzuruna konsolosları davet ederek meseleyi teşrih ve onları iskât etmişse de, bu konsoloslar aylardan beri sefaretlerine verdikleri malûmatın aksini birden bire itiraf etmemişlerdi. (krş. 25 recep 1258 evrakı).

Selim Bey'in, meclis-i hâs'ta, Cebel idaresinin Dürzî ve Marunîlerden iki emir uhdesine verilmemesi, bilâkis bu takdirde bir çok uygunsuz hallerin vukubulabileceği yolundaki, şifahen dahi müdafaa ettiği görüş, Paris sefiri Reşit Paşa'nın, bu sırada devletlerin Cebel idaresinde Dürzî ve Marunî iki emir intihabı için müttehit ve kat'î mealli bir tahrirat göndermek üzere oldukları hakkında verdiği malûmat ve, bilhassa, Fransa elçisi tarafından bu yolda yapılan bir tebligat (28 Ağustos 1842) karşısında, zayıf kalıyordu.

Avusturya elçisi Baron Ostromer, Rus maslahatgüzarı Titov ve Prusya maslahatgüzarı tarafından da ayrı ayrı desteklenen bu teklifte Marunîlere ve Dürzîlere ayrı iki emrin intihap edilmesi ve Ömer Paşa'nın azliyle Cebel'de ikamet etmek ve işbu iki emre nezaret ederek Devlet-i Aliyenin hükümrânlık hukukunu muhafaza eylemek üzere bir memur tayininin en muvafık bir şekil olduğu ileri sürülmüştü. Buna rağmen, 10 şabanda (16 eylül 1842) beş devlet elçisiyle vükelâdan meclis-i ahkâm-ı adliye reisi Halil Rifat, Kapudan Tahir, müşir-i asâkir-i şâhane Riza paşalarla Selim bey hazır olduğu halde, Cebel-i Dürüz hakkında vukubulan bir mecliste, " Sayda müşiri tarafından Dürzî ve Marunîlere nasbı lâzımgelen kaymakamların içlerinden veyahut hariçten olması meselesinde tereddüt hasıl olduğu,, ileri sürülerek, Babîâlî'nin, Cebel'in mevcut vaziyetinin bekasını arzu ettiği bildirilir; fakat Ömer Paşa hakkında birtakım iddialar ve dedikodular çıktığı cihetle, Sayda müşirine verilecek talimatta, onun azliyle yerine " munsif ve rabitalu ve hademededen olarak ,, iki memuru kaymakam unvanı ile, birini Dürzîler ve diğerini Marunîlere göndermesi, emredileceği tebliğ olunur (krş. 20 şaban 1258 evrakı). Saffet Efendi, bilâhare, bu kararı fransızca suretleriyle beş devlet elçi ve maslahatgüzarlarına bildirdiği vakit Rusya, Prusya ve Avusturya elçileri, devletlerinin bu meseleyi pek iltizam etmediklerini, ancak, İngiltere ve Fransa ile aralarındaki ittifakları sebebiyle, onlara tâbi olduklarını söylediler; Canning de evvelkine nisbetle biraz daha yumuşamıştı. Yalnız Fransa elçisi, hariciye nazırı ile daha sonra yaptığı bir müzakerede, oldukça sert bir lisanla verilen kararı tenkit ve bu kararın Paris'te uyandırdığı teessürü kaydetti: Devlet-i Aliyenin, Avrupa hududunda Sırp ve Eflâk meseleleri karşısında bulunduğu şu anda, Cebel meselesinde fedakârlık yapması

lâzımgeldiğini hatırlatarak, Paris elçisi Reşit Paşa ve Viyana elçisi Akif Efendi'nin buldukları yerlerde kendilerine vaki tebliğati lâyikeyle anlayamadıkları hakkında, bilmünasebe, bir tarihte bulundu.

Cebel'de iki kaymakam bulundurulması hakkında bu müzakereler cereyan ederken, orada ve Şam taraflarında da bazı hâdiselerin vuku bulduğu haberleri gelmeğe başladı. Daha ağuştos'ta (1842) Beyrut'ta bulunan mîr Melham, mîr Abdullah ve mîr Halil'in konaklarında birtakım fesatçı kimselerin toplanarak halkı teşvik ettikleri, Fransız amiralinin Beyrut'a gelmesini Cebel ahalisine başka yolda bildirmekte oldukları, bütün bunların memleket âsayaşına bir nevi noksanlık verdiği serasker tarafından, Anaze ^{عنه} araplarından Vâdi-i Ali Şeyhülmeşayihî Mehmed Duhi ^{محمد دوخي} 'nin Dürzîler üzerine hücum ederek birçok kimseyi öldürdüğü de Şam kaymakamı Ahmed Paşa tarafından yazılmıştı. Aynı senenin ekim ve kasım aylarında da bazı hâdiseler cereyan ettiği, gerek Avusturya maslahatgüzarı ve İngiliz elçisinin ve Beyrut'ta bulunan Yunan konsolosunun ifade ve takrirlerinden, gerek Seraskerin raporundan öğrenildi. Maslahatgüzarın, Seraskerin Cebel ahâlisinin silâhlarını toplamağa başladığı esnada, Dürzîlerin mümanaat ederek Marunîleri de mukavemete davet, berikilerin bunu red ettiklerini, Trablus tarafında bulunan emîr Abdullah ile bazı Dürzî şeyhlerini takibe asker gönderildiğini bildirmesi üzerine, hariciye nazırı, cevaben, silâhları toplamak işinin evvelce devlet tarafından ahâliye emânet olarak verilen tüfeklerin geri alınmasından ibaret olacağı, bu türlü silâhların redif askerleri gibi hizmette bulunmadıkları vakit red olunması usulden bulunduğu, emîr Abdullah ile diğer şeyhler mahbeslerinden firar ettikleri için takiplerine asker sevk edilmesi tabii olduğu, hususlarını açıkladı. İngiltere elçisi ve Yunan konsolosunun haber verdikleri hâdise, evvelce adı geçen Dürzî rüesasından Şiblal-Uryan ile alâkardı. Elçi, bu adamla diğer şeyhlerin şimdi Devlet-i Aliye aleyhinde hareketle asker tedarik ettiklerini, geçit yerlerini zapt ve mîrî eşyayı yağma ile Ömer Paşa üzerine hücum kararını verdiklerini, buna sebep de, Cebel'deki memurların belli başlı mahalleleri elde tutarak şeyhlerin tevkifini emretmeleri ve "ihkak-ı haktan bilküllüye imtina ve ahâlinin eslihasını devşirmekte vâki olan suret-i gadir ve unf-ü şid-

detleri,, olduğunu bildiriyor ve Mustafa Nuri Paşa'nın Cebel'de takib ettiği siyasetin işte böyle bir netice verdiğini ilâve eyliyordu. Halbuki, konsolos, Şibl al-Uryan'ın, Dürzi şeyhi Abdülmelik diğerleri ile birlikte, Beytüddin köyüne cereyan eden suyu kesmek üzere gittikleri esnada Ömer Paşa'nın bunları karşılayarak mağlûp ve perişan eylediğini, yeni Sayda müşiri Esad Paşa'nın da evvelce mahbus edilen Dürzi ümerasından Şeyh Said Canbulat'ı çıkarıp hil'at giydirek mirliva Kilis'li Mehmed Paşa'ya terfikan hazinedarı ve muhassıl Fettah ile birlikte bu ihtilâfı hal için Dayr al-Kamer'e gönderdiğini bildirmek suretiyle, Devlet-i Aliye memurlarının ne kadar dürüst hareket ettiklerini gösteriyordu ki, Seraskerin Cebel'deki vazifesinin son zamanlarında verdiği malûmat da bunu te'yit ve tevsik eder mahiyette idi (tafsilât için bk. 3 zilkade 1258 evrakı).

Filhakika, şevvalde (ekim 1842), Sayda müşirliğine Esad Paşa gönderilmiş ve onun Beyrut'a muvasalatından sonra, Seraskerin de vazifesi sona ererek, İstanbul'a celbedilmişti. Mustafa Nuri Paşa'nın muvasalatını müteâkip aktedilen meclis-i vükelâda, Cebel-i Dürüz'de Devlet-i Aliyenin hangi hareket hattını takip etmesi daha münasip olacağı kendisinden soruldu, o da şu cevabı verdi: hal-i hazır vaziyet devam etmelidir, Esad Paşa tehdidini ikaa muktedir bir memurdur, ancak asâyişi muhafaza için asker kâfi değildir ve 2000 arnavut askerine daha ihtiyaç vardır. Ömer Paşa azledildikten sonra, müşirin kararı mucibince, memurin-i Devlet-i Aliyeden Dürzilere ve Marunilere ayrı ayrı kaymakam nasbolunması ve maiyetlerine kâfi miktarda arnavut askeri verilmesi ve Esad Paşa'ya Şam seraskerliği unvanı tevcih edilmesi takdirinde asâyişin devamı mümkün olacaktır. Şayet, beş büyük devletin dediği gibi içlerinden tayin edilmek lâzımgelse evvelâ buna elverişli liyakatli adam bulunamayacağı, bulunsa bile, Cebel-i Dürüz 24 mukataadan ibaret ve her mukataada bir şeyh bulunduğu cihetle, her birinin bir yol tutacağı ve şimdiki sükûneti dahi temin etmek mümkün olamayacağı âşikârdır.

Seraskerden sonra hariciye nazırının mütaleası dinlendi: O diyordu ki "bu mesele hakkında devletler müttehidülefkâr ise de, evvelce de bildirildiği cihetle, Rusyalu bu maddenin pek mültezimi olmayıp Prusyalu dahi şöylece müzakere-i maslahata şerik bulunduğu ve Avusturyalunun efkâr-ı hazırası ise oldukça mutedil

olarak, fakat Fransalu haylı vakitten beri oralarda nufuzunu yerleştirmiş ve İngilterelu dahi politikası iktizasınca Fransalu'yu yalnız başına bırakmayıp birlikte yürümeği iltizam etmiş olduğundan eğer imtidad-ı asâyişe hüküm ve imza olunabilir ve su-i idareden ve tahrikât-ı ecnebiyeden dolayı ilerude ihtilâl ve fesat zuhur etmiyeceğine itimad-ı kâmil hâsıl olur ise karar-ı Devlet-i Aliye üzere gidilmek lâzımdır., (krş. 3 zilkade 1258 evrakı).

Esad Paşa Beyrut'da ilk iş olarak bütün Dürzî ve Marunî reislerini toplamış ve onlara bütün tebeayı himaye ve siyanete çalışacağını söylemişti. Buna karşı Marunî'lerden bazı mukataa meşayih-i teşekkürü bildiren arzeler göndermiş, Dürzîler ise, evvelki hadiselerde tevkif ve hapsedilen Dürzî şeyhlerinin mahbus tutulmasının ve Ömer Paşa'nın bazı hareketlerinin emniyetlerini selbettiğini ifade ile, kendilerinin temininin bu iki meselenin haline bağlı bulunduğunu bildirmişlerdi. Daha sonra Bik'a Havran, Hasbeya, ve Raşeya taraflarından toplanan 1500 kadar Dürzîyi beraberinde getiren Şibl al-Uryan'ı başlarına geçirerek yukarıda zikredilen hâdiseyi çıkardılar. Vak'anın ne suretle cereyan ettiğini, evvelâ Canbulat ailesinden Şeyh Said ile diğer bazı şeyhleri ve mirliya Mehmed Paşa ile kendi hazinedar ve muhassılını tavsiyelerde bulunmak üzere gönderdikten, fakat bir anlaşma teminine muvaffak olamadıktan sonra, Akkâ muhafızı Reşid Paşa, Sayda'da bulunan mirliya Ali Paşa ve Cebel emiri Ömer Paşa'nın hep birlikte hareket etmesiyle âsileri nasıl bozduklarını, içlerinde Dayr al-Kamer sakinlerinden olup Dürzîlerin itikat ve mezhepleri hakkında bir kitap yazan Şeyh Ukayl Selâhaddin'in de bulunduğu, taraftarları ile birlikte, Havran ve Bik'a taraflarına nasıl kaçmaya mecbur ettiklerini, bu münasebetle gönderdiği bir raporunda, uzun uzadıya anlatan Esad Paşa (krş. Esad Paşa'nın 7 zilkade tarihli raporu için bk. 22 zilkade 1258 evrakı), Şibli'nin, Şeyh Hamdelbeyk, Hazâil, mîr Emin Arslan, Şeyh Hasan al-Baytar'a, meşayih-i Beyt-i Hasan, Şeyh Hattar ve Şeyh Murad, Şeyh Osman Abu 'Alvan, Ali Hamâ'da v.s. gibi Dürzî ümerasına, isyana iştirak için gönderip de Ömer Paşa'nın eline geçen arapça mektupları Bâbî-âli'ye takdim etmekte, aynı zamanda, hem âsilerin tutulup tecziye edilmeleri hususunda Şam ve Halep valilerine emir verilmesine, hem de iki tarafın reislerinin Beyrut'a celbiyle, Marunîlerin Dürzîlerden iddia ettikleri zarar ve ziyanın tazmini ve Cebel'e tarhe-

dilecek verginin müzakere ve tesbitinden önce silâhların toplanmasına müsaade istemekte idi.

Esad Paşa, Şibli ve arkadaşlarının diğerlerine ibret-i müessire olmak üzere şiddetle cezalandırılmasını, "ya siyaseten icra veya muhafaza altında İstanbul'a celp ve müebbed küreğe konulmasını," isterken, Şam kaymakamı Ahmed Paşa, Raşeya köylerinde bulunduğu esnada, gönderdiği kuvvetlerle Şibli'yi muhasara edince, onu birçok şeyhlerle aman istemeğe ve Şam'a gelerek dehalet etmeğe mecbur bırakmış ve bu hususta mucip sebep olarak da, Hasbeya, Raşeya kazaları ile Havran taraflarında Dürzilerin pek çok bulunduğu ve Cebel'deki uygunsuzluğun bunlara da sirayet ihtimali olduğu için, hiç kimsenin burnu kanamadan, sulhen amana getirmeği maslahata muvafık göstermiş, vâki suçlarını af ile, ellerine tam bir emniyeti ihtiva eden buyurultular vermeği lüzumlu gördüğünü bildirmişti ki, Esad Paşa'dan başka, Cidde vâlisi Hacı Osman Paşa'nın da bu yüzden Ahmed Paşa aleyhinde bulunması, azline ve yerine Ali Rıza Paşa'nın tayinine sebep oldu. Bilâhare, Ali Rıza Paşa, mahallinde idamlarına emir aldığı Şibli'yi muhafaza altında İstanbul'a gönderdi ve Şam'daki İngiliz konsolosu Wood nezdinde bulunan ve onun himayesine mazhar olan Yusuf Abdülmelik'i de, Canning ile konuşulduktan ve Kıbrıs'a veya İstanbul'a nefyedildiği takdirde serbest bırakılacağı vaad edildikten sonra, ele geçirebildi.

Bu hâdiseden sonra, Bâbîâli, gerek asâyiş işleri ve silâh toplanması, gerek tazminat ve vergi meselelerinin halli hususunda Sayda müşirine bir talimat göndermeğe karar verdi ve buna, henüz Beyrut'taki vazifesinden dönen ve vaziyete vâkif olan, serasker Mustafa Nuri Paşa'nın tavsiyelerini de dercetti. Mustafa Nuri Paşa şu noktalara işaret ediyordu:

a) Bundan sonra, Cebel-i Dürüz, Sayda eyaleti müşirleri nezaretinde olmak üzere, bunlar tarafından Dürzî ve Marunî taifelelerinden her birine kendi içlerinden birer kaymakam nasb ve tayini suretiyle idare olunacağına göre, bu kaymakamların mevcutların en iyisinden intihabı lâzımdır. Ve bu hususta Canbulat ailesinden mîr Nu'man veya Arslan ailesinden mîr Emin'in Dürzîlere ve Faris ailesinden mîr Haydar'ın veyahut diğer birinin Merunflere kaymakam nasbedilmesi münasiptir.

b) Dürzîlerin Marunîler'den gasbettikleri emval ve emlâkin sahiplerine iadesi hakkında, Marunîler mubalâğa etmiş ve yüzbin kese olduğunu söylemişlerse de bunun kırkbin kese olduğu ve yirmi beşbin keselik miktarının da emlâk ve eşya olduğu sabit olduğundan, bu hususta çıkması umulan münazaanın tesviyesi için, Dürzî ve Marunîler'den ikişer üçer adam intihabı ile Dayr al-Kamer'de veya Beyrut'ta muvakkat bir meclis tertip ettirilmesi muvafıktır.

c) Cebel ahalisinin mizac ve tabiatı diğer ahaliye benzemez. Bunlar aynı zamanda vahşet ve fetanet, cebanet ve cesaret, belâhat ve şeytanet gibi zıt vasıfları hâiz olduklarından iyi idareleri kendilerine, hal ve tavır ile her türlü te'dip hareketinin icrasına muktedir gibi görünerek, rıfk ve mülâyemetle muamele etmeğe tağlıdır ve bu noktanın daima gözönünde tutulması icabeder.

d) Cebel ahalisinin senevi vergisi bazı gaileler yüzünden 56 seneden beri alınmamış, hâlen ise, her türlü umur ve hususâtı yoluna girmekte bulunmuş olduğundan, mahsulleri "harir ve rugen-i zît,, olarak, ahalden vergi tahsilinin bunların hasat zamanına tesadüf ettirilmesi, evvelki hâdiselerde evleri yanmış veya hasara uğramış kimselerin vergilerinin iki üç sene tehir edilmesi veya büsbütün affolunması doğru olur.

e) Bir fesat çıkmaması için Cebel'de yeter derecede asker bulundurulması zarurî olacağından şimdiye kadar Ömer Paşa'nın yanında bulunmuş olan muntazam askerinin Cebel'in merkezi mesabesinde bulunan Beytüddin'de alıkonulması, diğer mühim bir yer olan Zahle'de de mevcut askerinin ibkası, Beytüddin'deki askerinin kumandası için dirayetli bir zabitanın tayini ve kendisine hem idare ve kumandanın hem de Cebel halkının gizli maksatlarını tecessüs ile Sayda müşirine bildirmek vazifesinin verilmesi lâzımdır.

f) Bu tedbirler alındıktan sonra Dürzî ve Marunîler'den, kendi silâhlarından sarfı nazar olursa bile, Mısırlıların Suriye'den çıkarılması sırasında Devlet-i Aliye ve İngiltere tarafından verilen silâhların geri alınması ve bunların nizâmî askerinin ihtiyacı olmak dolayısıyla behemehal icra edilmesi zarurîdir.

g) Beyrut'daki ecnebi devletleri memurlarının, Dürzîler ve Marunîler arasında seyahat etmek istiyecek ecnebi tebeası için,

vilâyet valisinden murur tezkiresi alması ihtivâfî bir tedbirdir.

Bunun üzerine Sayda müşiri Esad Paşa, Beyt Abi l-Lami'den mîr Haydar'ın Marunliler arasında maruf bir adam olduğunu anlıyarak ve Dürzîlerin de kendi aralarında Beyt Arslan'dan mîr Ahmed'in nasıbını iltizam ettiklerine vukufla, her ikisini nezdine davet ve kaymakamlıklara tayin olunacaklarını kendilerine tebliğ etti, vazifelerine dikkat eylemeleri lüzumunu bildirdi. Bunlar verdikleri arizalarda (23 muharrrem 1259—23 şubat 1843) isteklerini kayıt ile hangi şartlar altında bu vazifeyi kabul eylediklerini ifade ettiler ki, Esad Paşa da, iradesi çıkıncıya kadar, Marunliler tarafından idare olunan mukataa kariyelerindeki Dürzîlerin işine Marunî kaymakamı karışmayıp bizzat bakması, keza, Dürzîler tarafından idare edilen mukataat dahilindeki Marunîlerin işine Dürzî kaymakamı müdahale etmeyip, o da kendi tarafından idare edilmesi ve kaymakamların kendi mıntakalarındaki ufak tefek işleri görerek büyük meseleleri validen izin aldıktan sonra tesviye ve tanzim etmeleri kararını verdi. Aynı suretle buralarda kimlerin kumandasında ne kadar asker bulunacağını da tesbit etti. Ayrıca, Cübeyl mukataaları adı ile maruf olup da, I. Beyt Hamade adlı şif şeyhlerin uhdesindeki Fütuh, II. Cübeyl, III. Batrun, IV. Beyt al-Azar adlı hristiyan şeyhlerin uhdesinde Göre kazasının iki sülüsü, V. Beyt al-Zahir adlı Marunî şeyhlerin uhdesinde Zâviye, VI. Beyt-Kerem adlı Marunî şeyhlerin uhdesindeki Cünbetal-Büşrâ (جنبة البشري) kazalarından mürekkep bulunan mıntakanın Cebelilübnan'dan ifrazı ile, zaptiye memuru namı ile tayin olunan biri (askerî kaymakamlardan Kadri Bey) marifetiyle ve eskiden olduğu gibi Trablus tarafından idare ettirilmesini uygun gördü ki, bu tedbir, İngiliz elçisi Canning'in itirazını mucip oldu. Canning, 4 şubat 1843 tarihli verdiği bir takırde, ahalisi 40.000'i bulan Cübeyl mukataalarının senelerden beri Şihab ümerası tarafından idare olunageldiğini, Beşir Kasım'ın Cebel emaretine nasıbı ve bu vazifeden infisali tarihinde bile, yani Cebel'in imtiyazlarının ibkası hususunun beş devlet mümessilleri tarafından iltimas olunduğu esnada da, bunların Cebel-i Dürüz hükümetine tabi bulunduğunu bildiriyor, bu memleketin bu suretle idaresinin, resmen iş'ar olunan vaadin yerine getirilmesi sayıyordu. Diğer taraftan, Sayda müşiri, bazı hususları istizan etmekte idi: ezcümle Dürzî kaymakamlığı dahilindeki Marunîler ile Marunî mukaatalarında bulunan Dürzîlerin kendi kaymakam-

ları tarafından idare olunmaları lâzımgelirken, sakin oldukları kariyenin o kaymakamlığın dışında bulunması bu hususta nasıl bir karar verileceğinde kendisini tereddüde sevk etmişti. Ona göre, bu gibiler tâbi oldukları mukataa kaymakamı idaresini hazmedemeyecekler ve şikâyet için bunu bir ipucu telâkki edeceklerdir. Doğrudan doğruya vali vasıtasıyla idare edildikleri takdirde, Beyrut'a gelip gitmeleri güçtür. Kendi milletleri kaymakamı mukataalarına nakil ve iskân edilmelerini de her halde istemeyeceklerdir. Keza, Marunî kaymakamı mîr Haydar tarafından idare olunacak mukataa kariyelerinde Marunî'lerden başka hıristiyan olarak 5 — 6.000 nüfus Rum ve Katolik vardı. Bunlarla Marunîler arasında "mezheben mubayenet ve maslahatan münafese ve mugayeret,, mevcut olduğuna, bunlardan bir kısmının mîr Haydar'ın kaymakamlığını kabul etmemek için müracaat ettiklerine ve verilen emirde bu milletlere dair hiç bir sarahat bulunmadığına göre, bu hususta nasıl bir yol tutmalıdır. Kaymakamların maiyetlerinde bulunmak üzere elişer atlı başıbozuk askerine müsaade edilmesi, her kaymakama 7500'er kuruş maaş tahsisini ve askerlere de başıbozuk askeri usulü maaş ve tayinat verilmesi uygun bulunduğunu ayrıca arz etmektedir.

Vaziyeti inceliyen meclis-i hâs İngiliz elçisi ile müzakerede bulunarak bu hususta bazı kararlar ittihaz etmiş ve Dürzî kaymakamı mîr Ahmed Arslan'ın, beş nefer mukataacının maiyetine verilmesi hususundaki talebini de esas itibariyle muvafık görmüşse de, nihaf kararın, mahallinde, vaziyetin tetkikinden sonra, Sayda müşiri tarafından alınmasının kendisine iş'ar ve tavsiye olunmasını kararlaştırmıştır (krş. 5 safer 1259 evrakı). Bunun üzerine Esad Paşa, filhakika, mukataacılarla kaymakamların muhtelit kariyelerin idare şekli hakkında fikirlerini sormuş ve 4 şekil üzerine sorulan suallere her iki taraf nokta-i nazarlarını bildirmişlerdir.

Mîr Haydar'ın mutalâası şöyle idi: Dürzî mukataacılarından hiç kimsenin Dayr al-Kamer'de ikamet etmemesi, Dürzî mukataacılarından muhtelit olan köyler bu mukataacıların idaresi altında kalıp Marunîler tarafından birer vekil nasbı ile bu vekillerin kendi taifesinin işine bakması, herhangi bir ihtiyaç vukuunda evvelâ Dürzî kaymakamına, icra olunmazsa Sayda müşirine arz edilmek üzere Marunî kaymakamına bildirmesi, Marunî mukataa-

tından olup Dürziler ile muhtelit bulunan tek mukataa mıntakası Matn'de de bu suretle hareket edilmesi, ancak, ahaliyi sadece Marunî olan köylere Dürziler tarafından kat'iyen müdahale olunmaması ve evvelce zulüm ve teaddisi görülen Dürzî mukataacılarının azli ile fesat sebeplerinin ortadan kaldırılması lâzımdır.

Dürzî kaymakamı mîr Ahmed Arslan'ın, sorularına son cevabı şu şekilde hulâsa olunabilir :

Marunîler tarafından serd edilen düşünceler sırf kendilerine olan garazlarından dolayıdır ve iftiradır. Dayr al-Kamer, Dürzîlerin hükümet merkezi mesabesinde olup, hatta, Dürzî kadısı da burada ikamet etmektedir. Cami ve minareleri mevcuttur. Böyle olduğu halde, şimdiki kadarki idarenin aksine, Dayr-al Kamer'e memur tayininden maksatları, buraya da el atarak tedricen mukataalarını zapt ile kendilerini Cebel'den tardı ve teb'it eylemektir. Geçen sene vuku bulan fesadın hangi taraftan çıktığı iyi bir tahkikatla anlaşılabilir. Binaenaleyh, her şey eskisi gibi kalarak bütün mukataacılar eski vazifelerinde bırakılmalıdır, aksi takdirde, kendilerine gadr edilmiş olacaktır.

Esad Paşa'nın bunlara cevabı şöyle oldu: Dürzî ve Marunîlerin muhtelit bulunduğu köylerde iki taraf kaymakamları tarafından tayin edilecek vekiller, yalnız kendi milletlerinin işlerine nezaret edecek, kaymakamlar her işe hak ve adalet dairesinde bakacak, ancak, Dayr al-Kamer'de hıristiyanlar Dürzîlerden fazla olduğu için, müstakillen Dürzî mukataacısı idaresinde bırakılmıyacağı, tamamen Dürzîler elinden alınsa imtiyazlarına halel geleceği mülâhazası ile, iki taraf buraya birer şeyh nasbı ile işlerini idare edeceklerdir; Dürzî kaymakamı tarafından Marunîlere müdahale edilmeyecektir.

Bahis mevzuu olan muhtelit mukataalar şunlardır: Beyt Canbulat meşayihinin İklım al-Harub (اقلیم الحروب), İklım-i Cezzin (جبل ریحان), İklım-i Şuf (اقلیم شوف), Cebel-i Reyhan (جبل ریحان) mıntakalarındaki dört mukataası, Beyt Ebu-Naked (بيت ابونكد) meşayihinin Münasıf (مناصف) ve Şemmar (شمار)'daki iki mukataası, Beyt-i İmad (بيت عماد) meşayihinin Urkubın (عرقوبین، العرقوب) 'de bir mukataası, Beyt-i Talhuk (بيت تلحوق) meşayihin Garb al-Fevkanî'de (غرب الفوقانی) bir mukataası, Beyt-i Abdülmelik meşayihinin Cerd (جرد) 'deki bir mukataası, Beyt-i Arslan ümerasının

Garb al-Tahtanf (غربالتحتانی) ve sâhil mintakalarındaki iki mukataası ki, cem'an 11 mukataa ve 6 mukataacı grubunda 6 Marunî vekili olacak, diğer yandan, Marunîler tarafında muhtelit bulunan Beyt-i Abu'l-Lami ümerasının Matr'deki bir mukataasında bir Dürzî vekili bulunacaktır.

Esad Paşa, iki taraf reislerini dinledikten ve kendi görüş tarzını da tebliğ ettikten sonra, Beyrut'taki İngiliz, Fransız ve Prusya konsolosları ile de (Rusya ve Avusturya konsolosları o sırada Kudüs'te buldukları için toplantıya gelememişlerdi) bir müzakere yapmış (11 rebiyülevvel 1259 = 11 nisan 1843) ve onlarla üç esaslı prensip üzerinde anlaşmakla beraber, her birinin ayrı görüş tarzı ile Devlet-i Aliyenin hareket hattı arasında bir telif imkânı bulamamıştı. İngiliz konsolosu (Colonel Rose), Beyt-i Abu Naked'in Dayr al-Kamer'e tekrar hâkim nasbolunmasını, bu kasaba hıristiyanlarının birini intihab edip kaymakamları tarafından tayin olunması ve bu memurun Dayr al-Kamer işlerini Dürzî kaymakamına, yapılmazsa Sayda valisine bildirmesini istiyor, Fransız konsolosu ise, Dayr al-Kamer'in işinin, bilvasıta da olsa, Dürzî kaymakamına teslim edilmesinin katiyen doğru olmadığını iddia ediyordu (krş. 11 cemaziyelevvel 1259 evrakı).

Bu mesele, bundan sonra da münakaşa ve muhabere mevzuu olmakta devam etti. Evvelâ, şurâ reisi Dürzî taifesinden olmak, ve âzası Dürzîler ile hıristiyanlardan teşkil edilmek üzere, bir memleket meclisi tertibi ile işlerin idare ettirilmesi düşünüldü. Fakat buna Sayda müşiri Dürzîler'den meclis reisi nasbının mahzurdan sâlim olmayacağı mutalâası ile, itiraz etti; muvakkaten Dayr al-Kamer'e tayin eylediği kaymakam Kadri Bey'den iki tarafın hoşnut bulunduğunu ve buranın bu zat marifetiyle idare olunması lüzumunu ilâve ile, Dayr al-Kamer'in, Cebel'in ticaret merkezi olması sebebiyle, burada bir ticaret meclisi tertibinin daha muvafık olacağını, eğer memleket meclisi teşkili tekrar edilirse, Dürzî ve Marunîler'den birer vekil tayini ile kaymakamlarının nezareti altında milletlerinin işlerine bakmaları ve muhtelit kariyelerdeki mukataacıların yanına da yine birer vekil tayin ve bunlar vasıtasıyla bu mahallerdeki halkın idaresini teklif etti ki, mesele, meclis-i valâyî ahkâm-ı adliyede müzakere edildikten sonra, kabul ve Esad Paşa'ya o yolda tebligat yapıldı (mühimme defteri nr. 55, s. 116). Fakat, muhtelit köylerde ve Dürzîler civarındaki Marunîlerin

“Dürzi kaymakam ve mukataacılarının idaresinde bulunmak ölü-
mümüz demektir,, diye şikâyette devam etmeleri ve “cümlemiz
nasarâ hakimın taht-ı idaresinde bulunmalıyız,, yolundaki istek-
leri, bilmukabele, Dürzi kaymakamı Ahmed Arslan ve kardeşi
mfr Emin, Canbulatoğlu Şeyh Nu'man'ın Maruntler aleyhinde
vaki maruzatları (tafsilât için bk. 7 cemaziyelevvem 1260 evrakı),
bu tedbirin de fayda vermediğini gösterdi, hattâ, paşanın fütur
getirerek istifaya kalkışmasına sebep oldu. Ancak, vaziyetin
arzettiği nezaket dolayısıyla, meselenin iyi bir şekilde halledil-
mesi elzem olduğuna ve sefaretler tarafından da mütemadiyen
türlü türlü ihtarlar vukubulmakta bulunduğuna binaen, tebdilinin
şimdilik muvafık olmayacağını gözönünde tutan meclis-i vükelâ,
hem o havalide devletin nüfuzunu arttırmak, hem de yardımları
ile gayelerinin süratle tesviyesini temin etmek üzere, ve donan-
madan bazı gemilerle, Kapudan Halil Paşa'nın gitmesine ve Cebel'in
idaresi ile diğer hususlarda Sayda müşirinin göstereceği şekiller
üzerinde düşünülerek, kendisine lâzımgelen talimatın verilmesine
karar verildi. Diğer taraftan, halli beklenen bir mesele de Dürzî-
lerin Maruntler'den gasbettikleri malların bir an evvel tetkik ve
tesbit ile iâdesi idi. Sayda müşiri, bunun 16.000 kese olduğunu,
Dürzilerin 2600 kese kadar alacaklı bulunduğunu bildiriyor, bu
miktar tenzil edildikten sonra geri kalanının taksite bağlanmasını
veya, Dürzilerin bu parayı tamamen ödemeğe muktedir olamama-
larından dolayı yardıma muhtaç bulunup, istenilen paranın
kolaylıkla tediye olunabilmesi için, Cebel'in iki senelik bakaya
vergisinin buna mahsubu icra edilmesini ve Hasbeya, Raşeya ve
Leca taraflarındaki gasbedilen malların da meydana çıkarılması
için Şam valisine emir verilmesini teklif ediyordu. Paris
sefiri Reşid Paşa ile Londra sefiri Âli Efendi gönderdikleri
raporlarda (17 ve 19 rebiülâhır tarihi) bu meseleye de temas
etmişler, bir an önce hallini istemişlerdi. Mamafih asıl
güçlük Fransa ve Avusturya'nın tuttuğu hareket hattında
idi. Onlar, her şeye rağmen Cebel'in idaresinin yolunda
olmamasından şikâyet ediyor, Beşir Şihab'ın oğlu Mfr
Emin'in emarete tayini ile tek bir idare altına alınmasının en
iyi bir tedbir olacağını bildiriyorlardı. Avusturya elçisi, hariciye
nazırına bu meseleden bahsederken, ihtarının halisane olduğunda
ve Devlet-i Aliyenin hiçbir ecnebi teklifi vukua gelmeksizin ken-

diliğinden buna karar vermesi lüzumunda ısrar etmiş, Fransız elçisinin de bu fikirde bulunduğunu söyleyerek, Lord Aberdeen tarafından Canning'e bu yolda bir talimat geleceğini de ilâve eylemişti. Bâbiâli, gerek Beşir Şihab'ın, gerek oğlu Emin'in emirliklerini halde ve istikbalde, zararlı ve devletin düşüncesine aykırı bulunduğu için, meselenin bu istikameti almasından endişe ediyordu. Ancak, Cebel'in idaresi yoluna konmadıkça ve Dürziler ile Marunilerin sızıltıları ortadan kaldırılmadıkça, devletlerin şu veya bu türlü tekliflerinin önü alınamıyacağını gözönüne alarak, Cebel'in şimdiki gibi iki kaymakamla istenen şekilde idaresi, Esad Paşa'nın da yazdığı gibi, mümkün olacağına, Kapudan Paşa da kanaat getirirse iki tarafın kabul edeceği ve iyi idareye muktedir olabilecek, Şihab ailesi hariç, herhangi bir aileden muteber ve muktedir bir şahsın Cebel emîri nasbını birlikte müzakere ile kararlaştırmaları ve bu yolda Kapudan Paşa'ya gizli bir talimat verilmesi meclis-i vükelâca tensip edildi (12 ve 17 cemaziyelevvel 1260 tarihli dosyalar). Kapudan Paşa'nın Suriye tarafına memuriyeti devletler elçilerine bildirildi ve, o sırada Çanakkale boğazında seyahat yapmakta olan Padişahın maiyetinde bulunduktan sonra, Eser-i Cedid gemisiyle memuriyeti mahalline gönderildi.

Bu esnada Canning, Londra'dan beklenen talimatı almıştı. Hariciye nazırı ile yaptığı bir mülâkatta (9 receb 1260 evrakı) hükümetinin kendi nokta-i nazarını tasvib ettiğini bildiriyor ve şu malûmatı veriyordu: Şihab ailesinden birinin Cebel'e tâyini hakkında Fransa kabinesinde bazı sözler dolaşmakta ise de Fransız hariciye nazırına bildirilmek üzere Lord Aberdeen tarafından Paris'teki İngiliz elçisine bir talimat gönderilmiş, Cebel'in hal-i hazır idaresi henüz tecrübe edilmediğinden idarenin tebdiline ihtiyaç görülmediği, hususiyile Şihabların gönderilmesine lüzum olmadığı, İngiltere hükümetinin mevcüt idarenin ibkası fikrinde bulunduğu, bilfarz bu idare tecrübe edildikten sonra değiştirilmesi zarurî olsa bile yalnız bir iki devletin reyî ile bunun yapılması kabil olmayıp Devlet-i Aliyenin rey ve iradesinin beş devletin ittihadı ile icabına bakılmak lâzımgeleceği, hulâsa, şimdiki şeklin müreccah bulunduğu anlatılmıştı. Bu suretle, İngiltere ve Rusya hükümetlerinin fikri, Bâbiâli'ninkine uygun olarak, Cebel'e ait kararın fi'len icrası şeklinde idi ve Avusturya ile Fransa'nın görüşüne muarızdı (tafsilât için bk. Prens Metternich'in 19 haziran 1844

tarihi ile Avusturya elçisine yolladığı tahriratla Fransız elçisinin 18 temmuz 1844 tarihli takriri 9 receb evraki dosyasında).

Bâbiâli, devletler arasında bu suretle taraftar bulunca, mesele bir an evvel halledildiği takdirde Fransa ve Avusturya'nın mak-satlarını temine vesile bulamayacakları mutalâası ile, gerek Kap-udan Paşa'ya, gerek Esad Paşa'ya lâzımgelen emirleri verdi. Fakat, memuriyeti mahalline giden Kapudan Paşa Sayda müşiri ile birlikte, Beyrut'taki Fransız konsolosunun işleri güçleştirmekte ve bu yüzden bazı uygunsuzluklar çıkması ihtimali olduğunu, hatta Şihab taraftarlarının tahrikleri neticesinde Cünbetülbüşra (جنة البشرا) mukataasında, Bika' tarafında ve diğer bazı yerlerde ayaklanmalar çıktığını bildiriyor ve memur oldukları işe başla-madan önce, iki alay askerin derhal gönderilmesini ve icap ederse cebri kuvvet kullanılması için müsaade edilmesini istiyor-du ki, Âli Efendi'nin Şihab ailesi işinde İngiltere hükümetinin diğer devletler nezdinde gayret sarfettiği ve Devlet-i Aliyenin fikrini kabul ettirmeğe çalıştığı, bu itibarla, Cebel'de kuvve-i cebriyeye müracaat edilmemesi, bu takdirde, Avrupa efkâr-ı umumiyesinin ayaklanacağı yolunda verdiği malûmat karşısında, Suriye'deki makamların bu isteklerini yerine getirmek güçtü. Mesele böyle bir şekil arzedince, Bâbiâli, Canning'in de mutalâ-asını aldıktan sonra, İzmir ve Antalya'dan bir kısım kuvvetlerin gitmesine muvafakat gösterdi; ancak, bu kuvvetlerin kullanılması hakkında ihtiyatlı davranmasının ve diğer mutalâaların kendilerine anlatılması vazifesini o tarafa gönderilecek deavf nezareti mua-vin-i sanisi Ömer Cemal Efendi, dahiliye kâtibi Nazif Bey, esbak Sayda defterdarı Selâmi Efendi'den mürekkep bir heyete tevdi etti (19, 25, 29 receb 1260 tarihi evrak dosyaları).

Ömer Cemal Efendi bu vazifeyi ifadan sonra avdetle Kapudan Paşa, Esad Paşa ve defterdar Faik Bey tarafından hazırlanan raporu gösterdi ve ayrıca kendi malûmatını da bildirdi. Cünbe-tülbüşra mukataasında çıkan karışıklığın kuvve-i cebriye istimal edilmeden ve bir sızıltı çıkarmadan izale edildiğini haber verdik-leri gibi, Dürzi ve Marunî kaymakamları ile iki taraf meşayih ve rüesasını toplayarak dinlediklerini, gasbedilen malların 13.000 keseden 3.000 kesesini Dürzilerin, 10.000 kesesini de devletin ödemesini kendileri ile kararlaştırdıklarını bildiriyor, ancak, muhtelit karyelerdeki Marunîlerin, adem-i emniyet beyaniyle, Dürzi

idaresini kabul edemeyeceklerini ve icabederse diğer taraflara hicret eyleyeceklerini ve bu hususta devlet tarafından yardım görmeleri arzusunu izhar ettiklerini kaydediyorlardı. Yaptıkları incelemelere dayanarak şu noktayı da belirtiyorlardı ki, hicreti isteyenler halk olmayıp muayyen bazı reislerdir ve bu gibi fesatçıların çıkıp gitmeleri mıntakanın asâyişi bakımından daha hayırlıdır. Kapudan Paşa diğer bir yazısında da, kendisine fütur geldiği mülâhazası ile, değiştirilmesi düşünülen Esad Paşa'nın ibkasının zemin ve zamana uygun olduğunu bildirmiş, Beşir Şihab ve mensuplarının Cebel ile muhabereye muktedir olamamaları için İstanbul'dan uzaklaştırmalarını da istemişti (krş. 18 şaban, 9 ramazan ve 5 zilkade 1260 evrak dosyaları).

1845'te Cebel işininin dahilî bir gaile ve haricî bir mesele olmakta devam ettiğini görüyoruz. Beş devlet elçileri tarafından Bâbîâlî'ye aynı mealde ayrı ayrı verilen takrirlerde, Devlet-i Aliye hakkında iyi niyetlerinden bahsederek bu meselede tutulan yolu beğenmedikleri bildirilmiştir. Keza, Avusturya sefaretinin tertip ettiği bir baloda elçi, hariciye nâzırına mahremane bir şikilde, Avrupa kamaralarının yakında açılacağını, Cebel meselesi hakkında ileri sözlere mahal bırakmamak için bir an evvel Dürziler ve Maruniler arasındaki ihtilâfı hal ve tesviye etmek lüzumundan bahsetmişti (16 safer 1261 evrakı).

Bu sırada Dürzî ve Marunî şeyhleri arasında bazı kargaşalık çıktığı haber alınması üzerine Esad Paşa Dayr al-Kamer'e giderek vaziyeti tetkik etti. Kapudan Paşa ve defterdar ile birlikte tanzim ettikleri rapora göre (23 safer 1261 = 3 mart 1845) hadise şöyle olmuştu : Dürzî kaymakam Mîr Ahmed Arslan ve kardeşi Mîr Emin Arslan Dürzî ilerigelenlerinden Şuf mukataacısı Şeyh Said Canbulat ile kardeşi arasındaki bir veraset meselesini halletmek üzere Muhtâre köyüne gitmişlerdi. Bu hâdise, Maruniler arasında Dürzîlerin hristiyanlar aleyhine ayaklanmak niyetiyle ve bir fesat çıkarmak emeliyle vuku bulduğu şeklinde yayılmış ve bu sebeple silâhı olmayanlar silâh ve cephane tedariki ile hazırlığa başlamışlarsa da, tam vaktinde yetişen Esad Paşa gerek orada, gerek sonra gittiği Beytüddin'de iki taraf meşayih ve ümerasını taplayarak icabeden tavsiyelerde bulundu. İlâve edildiğine göre, Dürzîler, Marunîlerin, kendilerini iltizam eden bazı tarafa istinatla ve bu günlerde gelmesi beklenen irade-i seniye'nin arzularına uymaması halinde

hazırlıklı bulunmak maksadı ile, fesada meyyal oldukları ve bunun için Mfr Emin'in Muhtâre köyüne gelmesini bir vesile yaptıklarını iddia etmekte idiler.

Nihayet, mart sonlarına doğru Cebel meselesinde, yarım olmakla beraber, bir hal sureti elde etmeğe muvaffakiyet hasıl oldu. Muhtelit köylerdeki Marunîlerin Dürzî mukataacılar idaresini kabul etmeyecekleri ve bu halde hicrete kalkacakları bilindiği için, kaymakamların Sayda müşirinin nezareti altında buldukları da düşünülerek, muhtelit köylerdeki mukataacılarla bu defa yeniden tâyin olunacak vekillerin, Dürzîlerin arzusuna pek uymasa bile, icabında, valiye müracaatlarına lüzum kalmadan doğrudan doğruya kendi milletleri kaymakamlarına başvurmaları kararlaştırıldı. Bunun üzerine, memuriyeti sona eren Kapudan Paşa'ya sür'atle avdeti, Esad Paşa'ya Bursa'da ikamete memur edildiği tebliğ edildi, yerine de Beyrut'a yaklaştığı vakit ilân etmesi şartıyla, Halep valisi Vecihi Paşa tayin olundu (krş. 18 rebiyülevvel 1261 evrakı).

Yeni Sayda valisi Vecihi Paşa memuriyetine başladıktan sonra vaziyeti şöyle görmektedir: Muhtelit kariyeler hakkında verilen kararı Dürzîler kabul etmemekte, Marunîler ise buna da kanaat etmiyerek bu türlü köylerin hepsinin idaresini ellerine almak sevdasındadırlar. Bu suretle mesele de yine müşkülât arzetmiş ve aradaki zıddiyetten dolayı bir ayaklanma alâmetleri belirmiştir. İngiltere ve Fransa konsolosları ise bu kararı kendi düşüncelerine göre tatbik ve tevil tarafını tutmuşlardır. Yalnız hükümetin değil, beş devlet sefirlerinin üzerinde mutabık kaldıkları ve kabinelerinin tasvib ettikleri bu karara karşı Dürzî ve Marunîlerden hangisi muhalefet ederse, meselenin yeni safhasını müzakere eden meclis-i has-ı vükelâya nazaran, bir isyan sayılmalı ve binaenaleyh, sefaletlerle tekrar konuşulmaya teşebbüs edildiği takdirde, şimdiye kadar olduğu gibi her biri bir tarafa çekip meselenin rengini değiştirmeğe kalkışacakları ve esasen evvelce kabul ettikleri bu iş üzerinde tekrar istişareye bir mecburiyet görülmediği ve bundan bir fayda da umulmadığı için, mahallince ne suretle mümkün ve kabil ise o yolda hareket etmesi Vecihi Paşa'ya bildirilmelidir. Bundan başka, meclis-i vükelâ, Cebel meselesinin bu gibi güçlüklerle uğramasının bir sebebini de, Beşir Şihab'ın İstanbul'da bulunmasında ve oradaki taraftarlarının ümitlerinin hâlâ kesilmemiş olmasında görerek ve sabık emrin sapa bir

yere kaldırılmasına Canning'in de muvafakatini alarak Zafranbolu'ya naklinin ve oradan muhabere etmemesinin lâzımgelenlere tasviyesini kararlaştırdı.

Bu esnada, beklenen ve vukuundan korkulan ihtilâl çıktı ve birçok kan döküldü. Hâdisenin şöyle cereyan ettiği görülmektedir: Sayda müşiri, Dürzî ve Marunflerin aralarındaki ziddiyetten ve bazı gizli tahriklerden dolayı birkaç aydan beri tasarlanan ve kuvveden fi'le çıkması yakın olan fesat ve uygunsuzlukların önünü almak üzere, her iki tarafa civar olan Han-ı Hüseyin mevkiine gitmiş (mayıs 1845 iptidaları) ve alâkadarlara, icabına göre tehdit ve korkutmak veya taltif yollu buyrultular gönderip, Dürzî mukataacılarına da lâzımgelen tebihleri yapmıştı. Dürzîler üzerinde bunun faydası görülmek ve cemiyetleri dağılmakla beraber, Marunîler, nüfuslarının çokluğuna ve bir müddetten beri kuvvet toplamış bulunmalarına güvenerek bayağı gemi azya almış görünerek bu nasihat ve tavsiyelere ehemmiyet vermediler ve 3 cemaziyelevvelde (10 mayıs 1845) birdenbire Matn mukataası dahilindeki Dürzî köylerine hücumla muharebeye başladılar. Karnabil köyünde ve diğer bazı yerlerde mevcut askerler iki taraf arasına girip muharebeyi men'e çalışmışlarsa da Marunîler asker üzerine ateş açmış ve bir çavuşu şehit etmişlerdi. Adetçe fazla oldukları için, evvelâ Dürzîleri kaçırmış ve bulduklarını yağma ile evlerini yıkmışlardı. Fakat sonra, Dürzîler, Han-ı Hüseyin'e üç saat mesafedeki Han-ı Müdürce toplanarak ve şeyh Said Canbulat'ın bazı Dürzî rüesasına (Harrub şeyhleri, Şeyh Hamud Abu Naked, Abdülmelik şeyhleri, Talhuk şeyhleri gibi) yazıp da sonradan Fransız konsolosunun eline geçen teşvik ve tahrik mektuplarından anlaşıldığına göre, mukabil tedbirler alarak büyük bir mücadeleye hazırlandılar. Kuvve-i cebriye istimalinin artık zarurî olduğuna kanaat getiren Vecihî Paşa, vaziyeti bir taraftan Beyrut'taki konsoloslara bildirirken, diğer yandan, ferik Davud Paşa, mirliya Nesib Paşa ve miralay Hüseyin Bey gibi kumandanları mevcut kuvvetlerle lâzımgelen yerlere sevk etmiş ve bir müddet için vaziyete hâkim olmuşsa da, Dürzîlerin intikam hareketlerine ve bu arada Abi ve Sulima manastırlarının yağma ve ihrakına, bir rahibin öldürülmesine ve daha bazı kıtallere mâni olamamış, bilâkis, evvelâ, Fransız konsolosu ve sefirinin, sonra da, Fransız hariciye nazırının Dürzîlere taraftarlıkla ithamına maruz kalmıştır.

Filhakika, daha bu hâdiselerden önce, Beyrut'taki Fransız konsolosu, Cebel'deki askerın açıktan açığa Dürzileri tesahüp ve himaye ederek vakit vakit Marunîlerin silâhlarını alıp Dürzîlere ilişmemekte olduklarını, Dürzî köylerinde bulunmadığı halde Marunî köylerinde asker ikame ettirilmekte olduğunu iddia etmiş, fakat, buna Davud ve Nesib Paşalar, üç mevkideki beş bölük askerden üçünün Şeyh Said Canbulat, birinin Şammar mukataalarında ancak bir bölümünün Marunî mukataalarından Cezzin köyünde bulunduğunu açıklamak suretiyle cevap vermişlerdi (krş. 25 rebiülâhır 1261 tarihli müşterek raporları 11 cemaziyelevvel 1261 evrak dosyası). Sonra, Şeyh Said Canbulat'ın mezkûr mektuplarında, Davud Paşa'dan minnettarlıkla bahsetmesi, Marunîlerin Şuf mukataasındaki Dürzî köylerini yaktığı esnada, askerın imdadı sayesinde kurtulduklarını bildirmesi ve bilhassa "Davud Paşa kâfirin-i nasrâniye üzerine düşmeğe ve eserlerini bırakmağa bizi ve Dürüz taifesini mezun buyurmuşlardır, Nasrânilere frenkler sahip çıkıyorlar biz dahi ehl-i islâm olduğumuzdan Devlet-i Aliyeden başka hâmimiz yoktur," diye bir lisan kullanması, Guizot'yu, Cebel'deki Osmanlı makamlarını "bataat veyahut adem-i kudreti ve her şeyden fazla Marunîler aleyhine şayan-ı takbih surette meyil ve taraftarlık ile," ithama sevketti. (krş. Guizot'nun 27 haziran 1845 tarihli Fransız elçisine gönderdiği talimat tercümesi için 16 recep 1261 evrakı). Bundan başka, Guizot diyordu ki: "bugün Devlet-i Aliye kendisini itham etmiş olan memurları takbih ve te'dip ile hıristiyanlar hakkında lâzımgelen himayenin icrası ve bundan sonra Cebel'in asâyişinin muhafazası zımında müessir tedbirlerin istihsâli ile Avrupa'ya karşı müterettep zimmet-i âlisi olan vezâifi ifâ buyurması, Dürzîlerin hıristiyanlar üzerinde eser-i hükûmetleri kalmaması, velhasıl Devlet-i Aliye Cebel'de bilvâsita hükûmete kolaylıkla desteres olmak üzere hıristiyanları Dürzîlerle mahvetmek veyahut iki fırkayı yekdiğeri ile zaf-ı hale düşürmek istediğine dâir zihinlerde yerleşmeğe başlamış olan itikadı mahv ve izâle edecek surette harket etmesi lâzımdır," (krş. 7 haziran 1845 tarihli tahriratı aynı evrak dosyasında).

Bu vaziyet ve Fransız elçisinin mütemadi şikâyetleri karşısında, İngiliz elçisinin, Fransızların Marunîleri tahrik emelinde bulduklarını, hatta, bu karışıklıklar esnasında Marunîlerin ellerinde

küçük bir fransız bayrağı görüldüğünün kendisine haber verildiği yolundaki, mahrem tebligatına da vâkıf olan meclis-i vükelâ, evvelâ, Avrupalıların bu meseleye daima haksız yere müdahale ettiğini düşünerek, bu defa mütecellidane davranılmasına, suçluların cezalandırılmalarının alâkadarlara bildirilmesine karar verdi. Fakat bilâhare, Cebel'in idare usulünün de henüz kat'î şekilde kararlaştırılmamış olduğunu ve bu mesele halledilmedikçe ileride müşkülâtın ve zararın artacağını gözönüne aldı. İngiltere elçisinin evvelce vadedilen 10.000 kese akçe tazminatın verilmesi ve muhtelit köyler Dürzi ve Marunîlerinin kendi milletlerinin buldukları köylere nakil ve hicretlerine müsaade ile mümkün olan yardımın yapılmasının, idare işinin hallinde kolaylık temin edeceğini tavsiye etmesi, diğer sefirlerin de meselenin bir an evvel neticelendirilmesini iltizam eylemeleri, meclisi bu hususta daha başka tedbirler aramağa sevketti: işte bu münasebetlerdir ki, hariciye nazırı Şekib Efendi'nin memuren Cebel'e gitmesi düşünüldü ve kendisinin bu hususta gösterdiği mucip sebep uygun görülerek buna karar verildi. Şekib Efendi mütalâasında şöyle diyordu: "devlet Cebel'deki memurları itham, Vecihî Paşa'nın hükûmet ve memuriyetini iskat ile ve düşünülen şeyleri hiçbir ilişik bırakmaksızın sür'atle halle ihtimam mecburiyetindedir. Bunun için de merkezden birinin fevkalâde selâhiyetlerle memur edilmesi lâzımdır. Ancak, bu işe memur edilecek zat, kim olursa olsun, oraya vardığında konsolosların işe müdahalesini görecektir, o da, kendi başına karar veremiyerek, şimdiye kadar olduğu gibi buradan istizan edecek, diğer yandan, sefaretler de konsoloslarının yazdıklarına ehemmiyet verecekleri için, temin edilmeleri mümkün olamayacak ve bu suretle iş hal-i tezebzübden kurtulamıyacaktır. Bu itibarla, meselenin siyasi cephesine bütün incelikleri ile vakıf bulunduğu için, başka herhangi bir kimseden fazla, hariciye nazırlığı makamını işgal eden, bizzat kendisinin memuriyeti halinde her taraf emin olacak ve ayrılmadan önce sefaretler ile bilmüzakere Beyrut'taki konsolosların her türlü müdahaleden çekinmelerinin kuvvetli bir mukaveleye raptedilmesi ve mevkiinin ecnebiler nazarında da başka bir kıymeti haiz bulunması sebebiyle, başkalarına karşı takındıkları hareket tarzını bu defa gösteremeyeceklerdi,,. Diğer taraftan, meclis-i vükelâ, Şekib Efendi'nin muvasalatından sonra, kuvve-i cebriyenin hazır bulundurularak devletlerin himaye ve sahabetinin bundan

böyle fayda görmeyeceğini ve muhalefet takdirinde ezileceklerini ilân eylesini, beraberinde Selânik'ten bir miktar kuvvet götürmesini, siyasî işleri Şekib Efendi uhdesinde bulunan Sayda eyâletinin mülkî ve askerî idâresinin, kumandası altında 13.000 kişilik bir kuvvet bulunan Arabistan ordusu müşiri Namık Paşa'ya tevcih ve havale edilmesini kararlaştırdı (16 recep 1261= 22 temmuz 1845 evrakı). Bu karar sefaretlere tebliğ edildiği vakit, hepsi de tasvib etmişler, yalnız Fransız elçisi, bu tedbiri yeni bir tecrübe olarak telâkki ettiğini bildirmiş ve muvaffak olunmadığı takdirde bütün Avrupa'da Devlet-i Aliyeye terettüp edecek mes'uliyet üzerine nazar-ı dikkati çekmişti. Bununla beraber bütün sefaretler Beyrut'taki konsoloslarına, hariciye nazırının vazifesini işkâl etmeyecek şekilde hareket etmeleri ve ona mânevî müzaheret göstermeleri yolunda direktif verdiler (krş. 9 şaban 1261 evrakı).

Bâbiâli, Şekib Efendi'nin İstanbul'dan hareketle Beyrut'a muvasalatına kadar, hem Namık Paşa'nın Urfa, Maraş, Ayıntab taraflarından yeni kuvvetler sevkini temine çalıştı, hem de, Canning'in, devletlerin Beyrut'ta bahrî kuvvetlerinin fazlalaşması sebebiyle Devlet-i Aliyenin de oradaki donanmasını arttırmasının münasip olacağı yolundaki mutalâası üzerine, Necm-i Feşan, Berik-i Ahter, Eser-i Cedid ve Peyk-i Şevket gemilerini Suriye sâhillerine gönderdi.

Şekib Efendi, Beyrut'a muvasalatından sonra gönderdiği ilk mektuplarından birinde (1 ekim 1845 = 19 ramazan 1261) Cebel-i Lübnan'daki bozuklukların İngiliz ve Fransız devletleri konsoloslarının birbirine zıd olarak yaptıkları tahrikâtтан ileri geldiğini şimdiye kadar işitmişse de bu derecesini ümit etmediğini ve şimdi bunu tamamen anladığını söylüyor, konsolosların Cebel'den çıkarılmadıkça ileride de sükûn ve asâyişinin devamının kabil olmayacağını ve İstanbul'daki sefirlerin icra ettikleri yardımın hiçbir faydası görülemeyeceğini ilâve ediyordu ki, aldığı ilk tedbir, onun bu kanaatten mülhem olarak hareket ettiğini göstermektedir. Çünkü Namık Paşa ve Vecihî Paşa ile muhabereden sonra konsolosları yanına çağırarak, Cebel'de asâyişin sağlanması için alacağı tedbirlerden bahsederken, şayet cebir ve şiddet kullanmasına lüzum görülürse iç taraflarda yaşayan ecnebi tebasının bir tehlikeye maruz kalmamak üzere hemen

Beyrut'a nakledilmelerini, bunların gayr-i menkullerini muhafazayı tekeffül ederse de hayatlarından dolayı mes'uliyet kabul etmiyeceğini onlara bildirmişti. Bu tebligata evvelâ Beyrut'taki Fransız konsolosu Poujade itiraz etti, evlerinden, işlerinden uzak kalacak Fransız tebeasına tazminat verilmesini istedi ve rahip Charles'ın katili olarak iddia edilen şeyh Hamud Abû Nakad'in derhal cezalandırılması ile karışıklık esnasında hasara uğrayan Aby ve Sulima manastırlarının zararlarının tazmin edilmesini teklif etti. Sonra da, aynı talebi sefir (Bourqueney) hariciye nazırı vekili Âli Efendi'ye tekrarladı (4 ekim 1845). Hattâ, bir müddet sonra sefaret tercümanı Cor'u Bâbîâlî'ye göndererek Fransız tebeasının zararları taahhüt olunmadığı takdirde sefarethaneyi terk ile Boğaz'da hükümetinden talimat bekliyeceğini tebliğ ettirmek derecesine vardı ki, bunun üzerine, Şekib Efendi'ye bir talimat gönderilmesine lüzum görüldü. Ancak bu talimat vâsil olmadan, Şekib Efendi Namık Paşa ile birlikte müzakere ederek icraata geçmişti. Beyrut'tan Dayr al-Kamer'e gelen hariciye nazırı, Arabistan müşiri ile, Lübnan'ın müstakbel asâyişi için herşeyden evvel ahâlinin silâhlarının toplanmasını kararlaştırdı. Aynı zamanda, 1260 karışıklıklarında medhaldar olanlar hakkında, aff-ı umumî ilânını, 1257 mukatelesinde malları yağma edilen Marunî'lere Dürzilerin ödeyeceklerinden başka, Sayda eyaletinin mirî mallarından mahsubu icra kılınmak üzere, hazineden 10.000 kesenin daha tertip ve tevziini, muhtelit köylerde her taifenin mukataaları kendi vekilleri tarafından idare olunmasını, vekillerin intihap şekilleri ile vazifelerini bildiren arapça bir beyanname neşretti (13 şevval 1261 tarihli tercümesi için bk. Lûtfi Tarihi, VIII, 395 v.d.).

Şekib Efendi ve Namık Paşa ahâlinin isteği ile silâhlarını teslim etmiyeceklerini ve konsoloslara müracaatla mesele çıkarmak isteyeceklerini, işi sefirlere ve Bâbîâlî'ye aksettirip bir müzakere kapısı açacaklarını düşünerek, evvelâ Cebel'e getirilen askerî miktarını çoğalttılar ve bunları başıbozuk kuvvetleri ile birlikte münasip mevkilere yerleştirerek silâhları toplamağa başladılar. Hakikaten, hadise tahmin ettikleri şekilde inkişaf etti: ahali silâhlarını teslimden imtina ve iki tarafın reisleri ve şeyhleri türlü türlü müşkülât gösterdikleri için kaymakamlar ile iki tarafın ilerigelenlerinden bir kısmını tevkif ettiler. Bu esnada Şekib Efendi hariciye nazır vekili Âli Efendi Dayr al-Kamer'den gönderdiği bir

mektupta (23 şevval 1261) buradaki İngiliz ve Fransız politikasını teşrih ediyor ve “ikisi dahi halkın bir derece damarlarına girmişler ki bayağı buralarını benimsemişcesine ahaliyi istedikleri gibi kullanmağa başlamışlar ve bunun da sebebi bir müddetten beri kendi haklarında taraf-ı Devlet-i Aliyeden her ne muamele-i lûtfiye buyurulmuş ise bunların delâletiyle olması ve bundan böyle dahi öyle olacak surette tutulması kaziyesi olmak hesabıyla halk Devlet-i Aliyeyi unutup bu iki dolab-ı mefsedete koşulmuşlar,, diyordu. (krş. Lûtfi, ayn. esr. s. 58).

Silâhların toplanmasında, bazı rüesa ve rahiplerin de telkini ile, her taraftan müşkülât ve mümanaat gösterilmesi zabitlerce bazı taşkın hareketlere, bazı papazların tahkir ve hapsedilmelerine sebep olmuştu. Gerçi Namık Paşa, hemen Kasravan'a giderek yolsuzlukları görülenleri tecziye için divan-ı harpler teşkil etti ise de, bu mesele dahilde ve hariçte Şekib Efendi aleyhine türlü iftiraların çıkmasına vesile verdi. Hariciye nazırının başladığı işi bitirmek için konsoloslara karşı sebat ve metanet göstermesine rağmen, Bâbiâli gevşedi ve şiddetin azaltılması hususunda Şekib Efendi'ye emirler göndermeğe başladı. Buna verdikleri cevapta ikisi de, rivayet edilen zulümlerin pek mubalâgalı şekilde devletlere aksettirildiğini, silâhları toplama işine devamın zarurî bulunduğunu, hattâ, bu hususta icabederse cebir kuvveti kullanılmasında da tereddüt olunmayacağını, kaymakamlarla şeyhlerin mahbusiyetlerinin bir nevi müsaferet gibi telâkki edilebileceğini, şayet icraat yarım bırakılırsa, bundan sonra devlet nüfuzunun o havalide kaybolacağını anlatmağa çalıştılar. Fakat, Cebel'in muhtariyetinin ilga edildiğini zanneden Avrupa umumî efkârı galeyana gelmiş ve müdahaleler artmıştı. Ezcümle, Fransız elçisinin 4 aralık 1845 tarihli hariciye nezaretine verdiği takrir oldukça ağırdı. Bunda elçi diyordu ki: “eğer hariciye nazırı, münasebatımızın kayıtsızca inkıtasını davete muktedirim zanner ve ahkâm-ı muahedat iktizasınca elimizde olan hukukumuzun ihlâli ve böyle haksızlık ile Cebel-i Lübnan meselesini Fransa'nın bir maslahat-ı mahsusa ve müstakillesi şekline koyacak olursa Devlet-i Aliyenin memur-u murahnasını gittiği meslek-i hatırnâk ve müşkilden alıkoyması ümidinde olduğumu ifâde edesiniz,, (krş. 15 şevval 1261 evrakı). Preas Metternich de Viyana sefiri Nafi Efendi'ye bu mesele etrafında bâzı şeyler

söylemişti. Bunun üzerine Şekib Efendi hariciye nezaretinden azl ile Londra sefaretine tayin edildi, fakat, Cebel işleri halledilinceye kadar bu işle meşgul olması kendisine bildirildi. Bundan sonra da Fransa'nın isteği yerine getirilerek hasar gören ve zarara uğrayan manastırlarla ticarethanelere tazminat verildi, rahibin katili addolunan Dürzî reislerinden Şeyh Hamud Ebu Naked yapılan muhakemesinde beraat etmişse de, o havalide kalması caiz görülmediği için İstanbul'a gönderildi. Bu esnada, Şekib Efendi, Dürzî kaymakam mir Ahmed Arslan'ın, görünüşte fena adam olmamakla bebraber, söz dinler ve elinden iş gelir takımdan bulunmadığı cihetle ve gerek kendi milletini zarara soktuğu, gerek Marunileri Dürzîler'den bütün bütüne soğuttuğu için, Vecihî Paşa ile müzakereden sonra, azil ve yerine daha liyakatli olan mir Emin'i tayin etti ki, bu tedbir, epeyce zamandan beri Cebel'de Devlet-i Aliye ile birlikte müşterek siyaset takib eden İngiltere hükûmetini de sinirlendirdi. Bu yüzden, Canning, Fransız elçisine iltihak etti. 16 aralık 1845'te de beş devlet elçisi verdikleri müşterek takrirden, silâhları sakladıklarından şüphe edilenler hakkında bilhassa Urkub ve Cezzin mukataalarında vukua gelen şiddetli ve elem verici muamelelerden, muhtelit köylerdeki hıristiyanların silâhlarının toplanmasının Dürzîlere havale olunmasından, Marunilere vaad olunan tazminatın tediyesinin mütemediyen tehir edilmesinden şikâyette bulundular. Halbuki, Şekib Efendi, taraftarlık göstermeyip Dürzî ve mütevalilerde silâh bırakmanın ileride büyük uygunsuzluklara zemin hazırlayacağını pek iyi biliyordu. Filvaki, bazı yerlerde Marunilerin silâhlarının toplanması Dürzîlere havale edilmişse de bunun mes'uliyeti küçük zabıtlara aitti. Tazminatın verilmemesi de mevcut paranın kifayetsizliğinden ileri gelmişti. Hülâsa, ecnebilerin bu gibi müdahale ve mubalağaları, Bâbîâlinin ihtiyat iltizam edilmesini tavsiye etmesi, Şekib Efendi'ye ağır geliyorsa da, azim ve sebat sahibi olduğu için, vazifesinde asla ye'is göstermedi, devletin haysiyetini kurtarmak için didindi durdu.

1845 senesi nihayetinde beş devletin muvafakati ile askeri erkândan birinin tahkikat yapmak üzere Cebel'e gönderilmesi Bâbîâli'ce tekarrür etmiş olmakla, ocak 1846'da ferik Emin Paşa ihtilâflı meseleleri birer birer açıklayan ve alınacak tedbirleri gösteren bir talimatla Beyrut'a gönderildi ve kendisine, Şekip Efendi, Namık Paşa, Sayda müşiri Kâmil Paşa ve henüz

oradan ayrılmamış bulunan sabık müşir Vecih Paşa ile müzakere ederek birlikte mütebaki işleri hal ve tesviye etmek ve neticelerini Bâbiâli'ye bildirmek vazifesi verildi. Bu talimat, katil ve sirket gibi cürümlerle töhmet altında bulunmayan, fakat, ihtilâle iştirak etmiş olanlar hakkında umumî affın ilânı, silâhları toplama işinin Dürzilere ve diğer islâm ahaliye de teşmil edilmesi, Cebel-'de bulunmaları zararlı kimselerin hangi milletten olursa olsun İstanbul'a gönderilmesi ve Roma'ya birtakım Marunflerle giderek Papa vasıtasıyla devletlerin himayesini isteyeceği söylenen Matrân Tobie adındaki metropolidin kendisinin iknaî suretiyle gitmesine mâni olunması ve devlet tarafına imâlesi, tazminat meselesinde vaad olunan taksitin bir an evvel ödeemesi, kaymakamların tahsisatı işinin halledilmesi v. s. gibi belli başlı mevzularda yol gösteriyordu.

Emin Paşa'nın Beyrut'a muvasalatından sonra, Şekib Efendi büyük bir gayret sarfiyle bu müzmin meseleleri hal ve tanzime muvaffak oldu ve haziran 1846'da (cemaziyelâhır 1262) onunla birlikte İstanbul'a döndü.

Şekib Efendi'nin kurduğu düzen başlıca üç esası ihtivâ etmekte idi: Cebel idaresinin yine iki kaymakama tevdi, her iki kaymakamın maiyetinde birer muhtelit meclis teşkili, muhtelit köyler için vekiller nasb ve intihabı.

Bunlardan birinci ve üçüncü esaslar zaten mevcut idi. İlâve ettiği şey meclislerin teşkili idi. Fakat Şekib Efendi mülkî, adlî ve malî bakımdan teferruatı o kadar iyi tesbit etmişti ki, bu, herkes tarafından beğenildi ve kabul edildi.

Şekib Efendi, Dürzî ve Marunî kaymakamlıklarında mir Emin Arslan ile Haydar al - Lamî'yi ibka ve her birine ayda 12500 kuruş tahsis etti. Bunlar devlet memurlarından olmak ve haysiyetlerini muhafaza devletin şânından bulunmakla azil ve nasblarının Sayda müşirinin emriyle yapılmayıp, onun inhası üzerine, irâde-i seniye ile icra olunması usulünü koydu. Bu suretle kaymakamların, kendilerini devlet memurundan addederek, hizmetlerine karşı mükâfat bekleyip icabında mücâzat görerek, ecnebî nüfuz ve himâyesini ümit etmelerine mahal kalmıyacaktı. Kaymakamlıklar devletin mülkî taksimatına göre, iki kaza şeklinde teşkil edilmişti. Bir nevi idare imtiyazı varsa da mahallî icaplara göre kanunen tayin olunmuştu ve kaymakamlar ellerindeki bu kanun

ve nizamlara göre hareket edeceklerdi. Bu suretle nüfuzlu reisler ve şeyhler, kendi keyfi hareketlerine göz yumacak, müstakil emîrliği kaybetmişlerdi ve Cebel'deki feodalite kökünden sallanmağa başlamıştı.

Meclislere gelince, her kaymakamın maiyetinde, kaza meclis-i idareleri yerine, birer muhtelit meclis teşkil edildi. Sonradan Sayda müşiri Kâmil Paşa'nın inhası üzerine bir iki noktası tadil ve ikmal edilen bu teşkilâta göre, her meclis 12 kişiden mürekkep olacak, meclise kaymakam ve bulunmadığı takdirde mütesellimi (vekil) reislik edecek, İslâm, Dürzî, Marunî, Rum Melkit ve Rum katolik cemaatlerinden ikişer, mütevalilerden de bir aza bulunacaktı. Meclis aynı zamanda adli vazifeyi de hâiz olacağı için her cemaatin ikişer azasından biri kanun adamlarından bulunacak, buna kadı tesmiye edilecek, diğeri de müsteşar unvanını taşıyacaktı. Ancak mütevaliler arasındaki dâvalara müslüman kadısı bakacağı için bunlara bir müsteşar kâfi addedilecektir. Azanın maaşlı ve memur sıfatını hâiz olması, kaymakamlıktan havale edilmeyen işleri görmemesi v. s. gibi hususları da düzenliyen Şekib Efendi, ilk meclisleri aranan vasıfları haiz kimselerden teşkil etmeğe muvaffak oldu. Bu meclise girecek kadıların da Beyrut'ta bir ilmî encümen huzurunda imtihan verdikten sonra seçilmesi usulünü tesbit etti.

Diğer taraftan, devlete maktuan verilecek 3500 kese vergi ile beraber, Cebel'in bütün maaşları ve diğer bütün masrafları hesap edilerek, buna göre yekûnun, gerek nüfus başına gerek köy köy tarh ve tevzii ve muntazam müfredatlı defterlerinin tanzimi de bu meclise aitti. Vergiler, mükelleflerin serveti ile mütenasip olacak, tahsil işi yine kaymakama, mukataacılar ve vekillere tevdi olunmuş ise de mükelleflerden defterde tayin edilen miktardan fazla para alınmasına ve tahsil memurlarının evvelce yaptıkları gibi ahalden bedava yem ve yiyecek istemelerine meydan verilmeyecekti (tafsilât için bk. Lûtfî, Tarih, VIII, 443 v.d.).

Üçüncü esas, yâni muhtelit köy ve mukataalardan ahali tarafından vekiller seçilmesi işi bu meselenin en güç ve karışık bir safhası oldu. Çünkü intihab edilen vekillere mutlaka bir taraftan itiraz olduğundan Bâbiâli ve konsoloslarla birçok muhaberata yol açtı. Meselâ, Dürzî kaymakamlığına tâbi muhtelit bir köy Maruntler tarafından seçilen vekilleri Dürziler beğenmiyor, istemi-

yor, her iki tarafın muvafık gördüğü vekiller ise güç bulunuyordu. Bin müşkülâtla bu işi de halleden Şekib Efendi, bundan sonra münhal vukuunda vekillerin tayin suretini, vazifelerini ve bazı adli kaideleri de tesbit ile kaymakamlara bildirdi.

Hulâsa, bu suretle Şekib Efendi, Cebel'de kurduğu bu nizamla hem daima birbirleriyle mücadele halinde bulunan Dürzî ve Marunî ve diğer ahalinin haklarını temin eden iyi bir idare tesis etmiş, hem de havalinin devlete rabitasını mümkün mertebe kuvvetlendirmiş, aynı zamanda feodaliteyi ve imtiyazlı aileleri kanunun hâkimiyeti altına sokmuş oldu (krş. N. Bouron, Les Druzes, Paris 1930, s. 204). Gerçi Lübnan'ın idarî muhtariyetini ve Osmanlı devletinin hâkimiyetinden kurtulmasını isteyen Fransa, Sayda müşirinin Cebel işlerine müdahale hakkını fazla görmüş ve ileride bundan zararlar doğacağını diline dolamıştı. Ezcümle Dayr al-Kamer'e tayin olunacak vekiller işinde görülen müşkülâtta Fransız konsolosunun parmağı olmuştu : Şekib Efendi'nin hallini Kâmil Paşa'ya bıraktığı bu meselede, bilâhare, ahali vekilleri beğenmemiş, bunları kolaylıkla ve tehdit cihetine gidilmeden kabul ettirmenin mümkün olmadığı ve dedikoduya da mahal bırakılmamak icabettiği anlaşıldığından, muhassılık unvanı ile Salim Efendi adında birinin memuriyeti icra olunmuştu ki, bu, İngiltere elçisinin ifadesine göre, Dayr al-Kamer ahâlisinin vekil nasbını istemeleri sırf ileride Şihab ailesine yol ve yer bırakmak maksadıyla Fransızların gizli tahrikâtından ileri geliyordu. Kezâ, Fransa sefaretî Dayr al-Kamer civarında bulunan Beytüddin v. s. gibi bir iki köyün, ahâlisinin iddiası üzerine, Dayr al-Kamer'e ilhakını istiyor ve bunun için de bu köyde Şihab ailesinin konakları v. s. bulunduğunu sebep gösteriyordu. Halbuki, meseleyi tetkik eden ve bu hususta İngiliz elçisinin de mutalâasını alan meclis-i has-ı vükelâ, Beytüddin'in tâbi olduğu Şuf mukataasından alınarak Dayr al-Kamer'e bağlanmasını Dürzîlerin kadim imtiyazlarına dokunmak demek olacağını ve Fransa'dan başka bütün sefaretlerin bunu kabul etmeyeceği, Fransa'nın maksadının ise buranın hududunu genişletmek bulunduğu neticesine vardı ve bu mahallin eski mukataasında kalmasına karar verdi (tafsilât için bk. muharrem sonu 1263 evrakı).

1847 senesi iptidalarında Cebel'de asâyişin takarrür ettiğini görüyoruz. Beyrut tarafına memuren gidip dönen harb yaveri yüzbaşı Ahmed Ağa'nın şifahi takririnden de anlaşıldığı gibi, Sayda

müşiri Kâmil Paşa'dan bütün halk memnundur, emniyet ve asâyiş teessüs etmiştir, yedi senelik teraküm eden vergiler kısım kısım tahsil edilmektedir. Beyrut'taki İngiliz ve Fransız konsoloslarının Dürzî ve Maruntleri himayede fazla ileri gidemedikleri görülmektedir. Mamafih, Cebel'den iyi muamele ile çıkarılmaları bildirilen ve bunda fayda umulan Şeyh Said Canbulat ile Numan'ın ve yine Dürzî şeyhlerinden Şeyh Kasım Hammade ve Şeyh Nasif Abu Naked'in ve buna benzer bazı fesatçı olanın Dürzî rüesasını İngiltere konsolosuna himâye ettiği için, Kâmil Paşa bunu yapamamakta idi ve Bâbâî de kendisine, bu işi, ancak sırası gelince, münasip bir şekilde icra etmesini tavsiye edebildi.

Bundan başka, bu konsolosların daha iki meseleye karşı alâkalandıkları görülmüyordu. Bunlardan biri Marunîlere verilmesi kararlaştırılan tazminat işi idi. Fransız konsolosuna Marunîlerin bu husustaki taleplerine tercüman oluyor, evvelce iki bin kese verilerek geri kalanı bakayadan tesviye olunmak üzere vaadedildiğini, Marunîlerin geçen seneler vergilerini tamamen ödedikleri halde şimdiye kadar ellerine bir şey geçmediğini bildiriyordu. Halbuki, maliye nazırına göre, bu mesele, gerek bekayadan olan borçlarının, gerek emval-i menhube karşılığı olarak vermeleri kararlaştırılan üç bin kese akçenin Dürzîlerden tahsili suretiyle halledilebilecek ve bu para Marunîlerin alacağına mahsub olunacaktır ki, Dürzîler kolaylıkla para vermedikleri için, iş güçleşiyordu. Bilâkis, Dürzîler, Şekib Efendi'nin kendileri için tesbit ettiği 1500 küsur kese vergi hisselerinden bir parça tenzil edilerek, hisseleri 1900 küsur kese olan hıristiyan kaymakamlığı tarafına zam ve ilâvesini istiyorlardı. Tabiatıyla buna karar vermekte de güçlük vardı (krş. 26 cemaziyelâhır 1263 evrakı).

İngiliz konsolosuna (Colonel Rose) nun alâkalandığı ve bu hususta mutalâada bulunduğu diğer mesele de mesâha işi idi. Ahalinin ve şeyhlerin ekserisi müracaatla usul-i mesâha icrasını istemişler, bunun üzerine, Dürzî ve Marunî kaymakamları ile diğer ilerigelenler toplanarak bu hususta bir lâyiha hazırlanmasına karar vermişlerdi. İngiliz konsolosunun fikrine göre, mesâha yapacak kimseler bitaraf oldukları takdirde bu iş memlekete iyilik temin edecekti. Ve şeyhlerle mukataacılar şimdiye kadar vergi vermeğe alışmamış olduklarından bu iş yapılırken kendilerine fazla çıkarılmaması için çalışacaklar, bilhassa ikmalî çok vakte

muhtaç olduğundan devletin varidatı azalacaktı. Bu meselede Bâbiâli, fesat çıkarmalarından korkulan kimselerin müttehiden bunu kabul ettiklerini gösteren mazbatalar tanzim etmelerine ehemmiyet vermekte, tamamen hakka ve adalete muvafık bulunması, ahali arasında türlü kavgalar ve gadirlere müncer olmaması için tahdit ve mesâhaya memur heyetlere bir ecnebi mühendis in de katılmasını düşünmekte, Colonel Ros'un bu hususta mahzurlar göstermesini kendi taraftarları olan bazı Dürzî mukataacılarının menfaatlerini, birtakım bahanelerle, korumaya çalışmak istemesine hamletmekte idi (krş. 7 ramazan 1263 evrakı).

Bu sırada Kâmil Paşa'nın yerine Sayda müşirliğine Mustafa Paşa tâyin edildi ve kendisine takibedeceği hareket hattı hakkında mufassal bir talimat verildi; öteden beri, Cebel'de bir hıristiyanın müstakil emir olmasını iltizam eden Fransa'nın, Şekib Efendi'nin kurduğu düzen sayesinde, ahalinin emniyet ve rahatını görerek eski iddiasından vazgeçmeğe yüz tuttuğu belirtildikten sonra bu talimatta deniyordu ki, "gerçi saltanat-ı seniyece asıl hayırlı olacak oranın dahi doğrudan doğruya taraf-ı Devlet-i Aliyeden mansub bir müdür ve memur ile idare olunması kaziyesi ise de mademki esbab-ı mania-i müteaddideye mebni şimdiki halde bunun fiile gelmesinin imkânı yoktur. Şu usul-i haziranın zerre kadar sektelenmesi lâzımgelse derhal Fransızların bervechi meşruh dava eyledikleri idare-i vahide lâkırdısı meydana çıkacağı ve ol halde Eflâk ve Boğdan ve Sırbistan misullû Cebel-i Dürüz dahi bir hükümet şekil ve heyet kesbedip nüfuz ve kuvvet daha bütün-bütüne ecanib eline geçeceği vazıhattan olmasıyla bu mahzurlardan dolayı Sayda valisinin gece gündüz uyanık ve dikkatli bulunması, ahalinin şikâyetine mahal ve meydan vermemesi lâzımdır., Diğer taraftan, talimatta Cebel'e ayrılan 3500 keselik vergiyi tahsil eden mukataacılar ve zengin şeyhlerin kendi hisselerine isabet eden parayı vermedikten maada, tahsil esnasında birkaç kat daha zam ederek ahaliden 3500 yerine 9—10.000 kese almakta oldukları noktasına temas edilmekte, bunun çaresi olarak gösterilen bütün emlak ve arazinin mesâha ve tahmini ile vergilerinin ona göre tahsisi isteğinin meclis-i valây-i ahkâm-ı adliyece tasvib edildiği ve yeni valinin Beyrut'a gider gitmez icabına teşebbüs etmesi tavsiye olunmakta idi. Bundan başka 1994 kesesi Marunî, 1506 kesesi Dürzî kaymakamlığına tahsis edilen bu verginin ahaliye tevzi işi her kay-

makamlığın meclisi tarafından yapılması, bu meclislerin verginin müsavatan tevziini kararlaştırmak üzere birer komisyon tayin etmesi, bu komisyonların azasının her mezhebin bir piskoposu ile her mukataa ahalisinin ve mukataacının birer vekilinden müteşekkil bulunması, meclislerin bu komisyonun huzurunda kaymakamlığın hissesini, içinde bulunan bütün mukataa ve köylere taksim etmesini, nihayet, şimdiye kadar vergi verenler ile kendilerini muaf telâkki edenler arasında, vergiyi taksim işinde, hakka istinat eden bir yol tutulması hususları ve diğer daha bazı meseleler de bahis mevzuu edilmekte idi (tafsilât için bk. 14 ramazan 1263 evrakı).

Fransa eski iddiasından vazgeçmiş görünmekle beraber şu veya bu münasebetle Cebel işleri ile alâkalanmaktan geri durmuyordu. Mîr Beşir'in bir istidası vesilesiyle Fransız hükümetinden parlâmentoda bir istizah yapılmış, Darue adında bir milletvekili de, Paris sefirimiz Süleyman Paşa'dan lâzımgelen malûmatı aldıktan sonra, Mecliste, bu istida aleyhinde söz söyleyerek Devlet-i Aliyenin Cebel'in hüsn-ü idaresindeki muvaffakiyetinden bahseden uzun bir beyanatta bulunmuştu. Bundan sonra da gerek Fransız matbuatında, gerek parlâmentosunda lehte ve aleyhte birçok söz söylendiği için, hakikî vaziyeti anlamak üzere İstanbul'daki Fransız sefaretî memurlarından biriyle bir Fransız Cebel'de bir tetkik seyahatine gönderildiler ; bunlar, gerek Dürzî, gerek Marunî kaymakamlığı dahilinde gezip tahkiklerde bulunduktan sonra, bizzat Mustafa Paşa'ya bazı itiraz ve tenkitlerini bildirip Dürzîlerden şikâyet ettiler. Kaymakam mîr Haydar'ı ise gevşek ve iktidarsız bir adam olarak gösterdiler. Fransız elçisinin, hariciye nezaretine verdiği takrirden (14 ocak 1848), bu adamların tahkikatlarının neticesini Devlet-i Aliye lehinde ve "vükelâ-i saltanat-ı seniyenin hüsn-ü idarelerinin şan ve şerefini müstelzim", gibi göstermesine rağmen (23 safer 1264 evrakı), Sayda valisi, gezdikleri yerlerde ahaliyi tergib ile hiçbir şeyi beğenmiyen, daima Dürzîler aleyhinde bulunup bunlardan kudret ve söz sahiplerinin mahvına çalşan bu nevi Fransızlardan, bu havalide mütemediyen inşa olunmakta bulunan kiliselerden ve bilhassa Araplara Fransızcanın öğretilmesi için yaptırıldıkları mekteplerden duyduğu şüphe ve endişeyi açıklamaya lüzum görmüştür.

Bununla beraber Cebel'in idaresi artık takarrür ve herkesi az çok tatmin etmiş gibi idi. Çünkü müteâkip senelerde ehemmiyetli bir harekete, herhangi bir tahrik ve fesada rastlanmamaktadır. Mustafa Paşa'yı istihlâf eden Vamık Paşa zamanında (1265—1849) bilhassa mesâha işinin halline çalışıldı. Filhakika bu hususta bir ecnebi mühendisi (Prusya officialerinden Malinovski) bu işle tanzif edilerek Beyrut'a gönderildi. Avdetinden sonra verdiği lâyiha, evvelce Mustafa Paşa sonra Vamık Paşa'ya verilen mufassal talimatların suretleri, bilâhare bu işe memur edilen tercüman efendiye verilerek kendisinin bu talimatı esas tutup Vamık Paşa ile de müzakere ederek icabını yapması istendi (29 rebiülâhır 1265 evrakı). Bir aralık, Dürzî ümerası arasında ihtilâf baş göstermiş, Beyt-i 'İmad'dan Hattar ve Abdüsselâm beylerle yine aynı aileden Esad Bey arasında bir münazaa çıkmış ve büyümek istidadını göstermişse de Sayda valisinin aldığı tedbirler ve bilhassa, Dayr al-Kamer'de ikamet eden ferik İzzet Paşa ile miralay İsmail Bey'in iki tarafı barıştırmak hususunda sarfettikleri gayretler sayesinde bunun önü alındı ve sükûn iade edildi. Uzun müddet bu gibi hareketler görülmedi,

Kırım harbi esnasında Dürzî kaymakamı mfr Emin, Dürztler'den Said Canbulat, Beyt 'İmad, Beyt Arslan, Beyt Naked, Beyt Talhuk, Beyt Abdülmelik ümerası ile birlikte, vatanî hamiyet saikasıyla, kendiliklerinden harbe gitmeğe hazır olduklarını bildirmiş ve Rumeli tarafına izamlarını istemişti ki, bunun üzerine, istediği müsaade verildi, Sayda eyaletinden mürettep muvazzaf asker ile bu tarafa gelmesi kendisine bildirildi. Ancak, sonradan bu teşebbüs yarıda kaldı; mfr Emin'in, hareketlerinde pek samimî olmadığı görüldü. Dürzî kaymakamı meclis-i vâlâya gönderdiği arizalarında, tahrir ve sevkedeceği askerlerin levazımâtını temin etmek üzere peşinen Sayda hazinesinden verilmesi lâzım gelen paranın mütebakisi ile tüfenklerin verilmemiş bulunduğunu, şimdiye kadar sevkettiklerinden başka 7000 atlının daha tedariki ile hepsinin 10000 kişiye iblâğının mümkün olacağını bildirmiş; icabının icrasını ve kendisinin orduya iltihakında yerine oğlunun kaymakam bırakılmasını istemişti. Halbuki, Sayda valisinin yazdığına göre, mfr Emin'in istediği para kendisine verildiği halde taahhüt ettiği askerden sevkettiği miktar yalnız 913 kişiden ibaret olup bunların da üçte biri Dürzî diğerleri türk, kürt, fellah idi. Mütebakisinin sevki te'kit olundukça da itizar ediyor ve temaruz

gösteriyordu. Bu itibarla tuttuğu yolun bu işi kendisine bir ticaret vesilesi yapmak olduğu anlaşıldı, ne başkaca para verildi, ne de kendisinden asker istenildi (krş. 3 şaban 1263 evrakı).

Cebel'de Dürzî-Marunî ihtilâfının, biraz daha geniş mânasiyle, İslâm-Hıristiyan mücadelesinin bundan sonra da tezahürleri ve buhranları görüldü. 1856 hattı hümâyununun gayr-i müslim teb'a hakkındaki müsaadekâr kayıtları bu sahada umumiyetle hıristiyan ahali arasında da tesirini gösterdi ve ötedenberi Dürzilere karşı kendilerini zayıf hisseden, Marunîler bu vesileden de istifade ederek kendi aralarında teşkilâtlanmağa daha büyük bir önem ve hız verdiler. Bu arada Fransa'nın tesir ve nüfuzu da devam ediyordu. 1854'te Nasâra (Marunî) kaymakamı Haydar Abu l-Lama^c öldüğü vakit yerine Şihab ailesinden Beşir Ahmed'in tayini bu sayede mümkün olmuştur. Mamafih Marunîler arasında en ziyade iştihar eden reis, 1860 hâdiselerinde ehemmiyetli rol oynayan, Yusuf Kerem idi (ölm. 1888). Bir müddetten beri Cebel'de içten içe bir kaynama mevcuttu ki, bunun ilk tezahürleri 1859'da müşahede olunmaktadır. Bir taraftan, idaresi altındaki ahali tarafından mîr Beşir Ahmed aleyhine şikâyetler Bâbiâli'ye aksetmiş, ezcümle, ortodoks ahali kendilerinin katoliklerden ayrılarak başlarına ya içlerinden birinin, yahut da müslüman bir zatın geçirilmesini istemişlerdi. Bâbiâli, ayrı bir kaymakamlık daha teşkil etmekle müşkülâtın artacağını ve mahzurlu olacağını düşündü, şikâyetlerin esasını tahkik etmek üzere Tayyar zâde Ahmed Ata Bey'i Beyrut'a gönderdi. Fakat her iki tarafı dinledikten sonra şikâyetlerin esassızlığını gören Ata Bey, aynı zamanda, İngilizlerin istememesine mukabil, değiştirildiği takdirde Fransızların kıyameti koparacaklarını anladı. Bir mevkide müfrez iki idare tesis etmenin imkânsızlığını tesbit etmekle beraber, evvelce Şam'a merbut Bika' sancağına tâbi iken bilâhare gasb yolu ile Beyt Abul-Lama^c mukataasına dahil edilen Zahle'nin yine Bika^c al-Aziz kaymakamlığı dahilinde müdürlükle idaresini, yine münakaşa ve şikâyete mevzuu olan diğer bir yerin Trablusşam'a ilhakını tavsiye eyledi (16 ramazan 1275 evrakı).

Diğer taraftan muhtelit köylerde ufak tefek hadiseler de baş gösterdi. Ezcümle 14 ağustos 1859'da Beyrut'a iki saat mesafede Beyt-Meri köyünde, fazla büyümesine meydan verilmiyen ilk hâdisе çıktı. Buraya giden Türk kuvvetleri bütün kış mevsiminde

iki tarafın besledikleri ihtirasları önliyebildi. Yine, azçok sükûnetin hüküm sürdüğü bu kış esnasında, Beyrut'taki fransız konsolosu da (Bentivoglio), belki samimî olarak, Dürzî ve hıristiyanlar arasında itilâf teminine çalıştı. Fakat, mayıs 1860'da dahilî harb artık kaçınılması imkânsız bir hal olarak görünüyordu : Muhtelit köylerde failleri anlaşılmıyan katil ve cinayetler birbirini takip etti. Buna belki bir dereceye kadar, o sırada vaziyeti karışık olan, Rumeli'ye Suriye'den de kuvvetler gönderilmiş olması te'sir etmiş ve ayaklanma için her iki tarafa cesaret vermişti. Cezzin'de de iki taraf arasında bir kıtal olunca, Hurşit Paşa, konsolosların teşebbüsü ile ve iki kaymakamlık arasındaki hududu emniyet altında bulundurmamak maksadı ile bir miktar kuvvet gönderdi ve vaziyete hâkim oldu ise de, bilhassa şimâlde Batrun ve Kasravan mıntkasındaki Marunîler galeyana halinde idi. Marunî patriki Matrân Tobie'nin, cenubî Lübnan'daki vaziyeti mübalâgalı şekilde tasvir eden ve Marunîler Dürzîlere taarruz ettiği takdirde Dürzîlerin yakın bir zamanda Marunîler aleyhine umumî bir hücum ile katliâma teşebbüs edecekleri yolundaki tahriklerinin de tesiri altında bulunan Marunî reislerinden Yusuf Kerem, kuvvetleriyle birlikte Bekfaya'ya kadar ilerlemiş, fakat bu kuvvetlerin Matrân'da bulunmasının Dürzîler üzerinde bir tahrik yapacağı hakkında konsolosların yaptıkları ihtarlar ve geriye çekilmesi için vâki tavsiyeleri üzerine, kendi mıntkasına dönmüştür. Bununla beraber, bir müddet evvel Marunîleri kendi şefleri aleyhine ayaklandıran Kasravan Marunîleri şefi Tannus Şahin, Matrân mukataasını geçmiş ve Beyrut civarındaki nehir kenarında ordugâhını kurmuştu ki, bu hareket, Dürzîlerin kendi mıntakalarında tehdit edilmesi demektir. Marunî reisinin Garp mukataası üzerindeki bu tehdidine cevap olarak Dürzîler de Dayr al-Kamer üzerine yürüdüler ve Havran Dürzîlerini yardıma çağırıldılar. Bu sırada Dürzîlerin başlıca iki şefi vardı: Said Canbulat, Hattar Ahmed. Hattâ Cebel'de "Said Canbulat Dürzîlerin reisi, Hattar Ahmed kılıçlarıdır," sözü bir mütearife hükmünde idi. Hüseyin Talhuk ile Nakad ve Abdülmelik ailelerinin şeyhleri ikinci derecede şefler telâkki olunuyordu. Havran Dürzîleri İsmail al-Atraş kumandasında idiler.

Bu kaynaşmalar karşısında mahallî resmî makamların hiçbir şey yapmadıkları ve bunu anlamadıkları iddia edilemez. Meselâ, Şam vâlisi Ahmed Paşa, Cebel meselesinin göstermekte olduğu

müşkülâtı ve etrafa sirayeti ihtimalini ve Arabistan ordusunun o sıradaki zayıf hali ile aldığı tedbirleri Bâbîâlî'ye bildirmiş ve İstanbul'dan kâfi asker gönderilmedikçe asâyişi muhtell olan bu havalinin islâhında fayda ve imkân olamayacağını anlatmağa çalışmıştı (7 zilhicce 1276 tarihli evrak dosyası).

Mayıs nihayetinde, vukuundan korkulan hadise çıktı. Matn mukataası köylerinde birdenbire tecavüze geçen Dürziler birçok köylerde kitallere ve ihraklara teşebbüs ettiler. Sayda civarında da bazı kiliseleri yağma etmiş ve papasları öldürmüşlerdi. Beyrut mültecilerle doldu. Havran Dürzileri de haziranın ilk yarısında İsmail al-Atraş kumandasında Hasbeya, Raşeya, Zahle ve Dayr al-Kamer'de hıristiyanlara karşı umumî bir katliâm icra ettiler. Bu sırada Sayda valisi Hurşid Paşa bazı tedbirler aldığı gibi Şam valisi Ahmed Paşa da Havran ovasında bulunmakta olan mirliiva Mustafa Paşa'nın sür'atle Hasbeya ve Raşeya tarafına gönderilmesini düşündü. Şam valisi 13 haziran 1860'ta (17 zilkade 1276) Hasbeya ve Raşeya'daki asakir-i nizamiyenin de kendilerine dehalet eden bazı hıristiyan âileleri ile birlikte eşkiya tarafından muhasara edildiğini haber aldıktan ve bunun doğruluğunu mahsusen gönderdiği bir yaverle de tahkik ettikten sonra, bu tedbire müracaat etmek istemiş, fakat Mustafa Paşa'nın mmtakalarından ayrılacağını duyan Havran ahalisinin Şam'a gelerek aşiretlerden emin olmadıklarını, kuvvet bulundurulmadığı takdirde mahsullerini tarlada bırakıp vatanlarını terke mecbur kalacaklarını bildirmeleri üzerine, akdolunan meclis-i umumî, bu tedbirlerin bir fayda temin etmeyeceği, çünkü Dürzilerin çokluğu karşısında gönderilecek askerin kifayetsiz kalacağını ve esasen Havran havalisinin gerek Şam'ın, gerek hacılar kafilesinin kileri mesabesinde bulunup halen harman mevsimi olduğu için zahire darlığı çekilmekte bulunduğu, asker oradan alındığı takdirde mahsulün eşkiyanın eline geçeceğini, bunun ise, ileride idare işini daha çok güçleştireceğini gözönüne alarak, valinin bu tasavvurunu tasvib etmedi. Buna mukabil meclis, asıl meselenin Hasebya ve Raşeya kazalarında muhasara altında bulunan asker ile hıristiyanların kolaylıkla kurtarılacakları Şam'a getirilmesi olduğunu düşünerek, muvazzaf askerlerin sergerdelerini meclise çağırması ve kendilerine diledikleri kadar askeri yeniden tertip ve istihdam hususunda mezuniyet vererek şu sırada bir "hizmet-i müfthire,, ibraz eylemelerini teklif eylemişti.

Fakat bunlar, bu işi ifa edemeyeceklerini cevaben bildirdikleri gibi, kendisinden fayda umulan ve Bika^c-al-Aziz kazasının muhafazasında bulunup da görünüşte sadakat gösteren Dürzilerden şeyh Günç al-İmad'ın, yapılan teşvik ve vaadleri kabul ederek Hasbeya'ya gitmesi de bir netice vermemiştir. Bilâkis, Ahmed Paşa'nın bildirdiğine göre (krş. 24 zilkade 1276 tarihli mazbatası için bk. 7 zilhicce tarihli dosya), artık söz ayak takımına düşmüş olup hükûmetin zayıf ve kendilerini men'e muktedir olmadığını bildikleri için, hiçbir teşebbüse vakit bırakmadan dört beş bin kişi birden askerinin bulunduğu Hasbeya hükümet konağına hücum ve bu kazada müdür bulunan Şihablar'dan mîr Ahmed, babası mîr Sadeddin ve muhafızları ile bütün hıristiyanları katletmişler, eşya ve paralarını gasbetmişlerdi. Aynı hal Raşeya kazasında da vukubulduğu gibi Balebek'te de, miralay Hüsnü Bey'in iş'arından anlaşıldığı üzere, müdür Faris ağanın bulunduğu hükümet Urkup ailesi reisleri tarafından basılmış, kendisi güçlkle kaçan müdürün birkaç adamı telef olmuştu. Kıtâl hareketi Zahle ve Dayr al-Kamer'de de aynı dehşetle cereyan etti.

Bu vak'a İstanbul'a akseder etmez işin ehemmiyeti anlaşıldı, bu ihtilâlin bir an evvel söndürülmesi ile müsebbiplerinin cezalandırılmaları, asâyişin iadesi için, fevkalâde memuriyet-i mahsusa ile ve müstakillen, o hevalideki bütün mülkî ve askerî memurun mercii olmak üzere, hariciye nazırı Fuad Paşa Beriyyetüşşam'a gönderildi (kendisine bu hususta veriten emir için bk. Mühimme-i mektume, Nr. 10, s. 23, evahir-i zilhicce 1276).

Fuad Paşa Beyrut'a muvasalat ettiği sırada, Şam'dan şehrin islâm ahalisinde bazı ayak takımı ve onlara uygun bir kısım Dürzî ve bedevî Arapların önyak olduğu, hıristiyanlara karşı kıtâl ve yağma yapıldı (9 temmuz 1860 = 20 zilhicce 1276), birkaç saat içinde hıristiyan mahallesi yakılarak yüzlerce kişi katledildi. Fuad Paşa'nın Beyrut'a muvasalatı iyi bir tesir yapmış ve nisbî bir emniyet hâsıl etmişti. Gerçi Beyrut'ta konsoloslar (İngiltere, Prusya, Rusya, Fransa, Amerika, Yunan, Sardunya) Şam hâdiselerini ve oradaki konsolosluk hanelerinin tecavüze maruz kaldığını zikrederek ikametgâhlarının ve şahıslarının emniyeti için kâfi bir kefaleti olup olmadıklarını validen sormuşlardı. Fakat asıl maksatlarının bu vesileden istifade ederek hükûmetin hıristiyanlar aleyhindeki suiniyeti ve askerinin Dürzîlerle birlikte hare-

ket ettiğine dair sefaretlere yazdıkları raporları te'yit ve tasdik edici bir vesika elde etmek olduğu anlaşılıyordu (krş. konsolosların 12 temmuz tarihli notası ile Hurşit Paşa'nın tahriratları, 12 muharrem 1277 evrakı). Fuad Paşa da telâş ve endişeyi tamamen ortadan kaldırmak için bir taraftan İskenderun'a dadar sahil halkını teskin etmek için Hurşit Paşa'yı, diğer taraftan da bahriye feriki Mustafa Paşa'yı Akkâ'ya kadar gönderdi. Arabistan ordusu müşiri Halim Paşa'yı kâfi kuvvetle Cebel'de fesatçıları te'dip etmek ve tedbirler almak üzere hem dağ tarafını baskı altında bulundurmak, hem de Şam kâtalcilerine askerî kudreti ihsas etmek bakımından Bika' gibi bir yeri hareket merkezi yapmaya memur etti. Ayrıca, Beyrut ve Sayda'da da dağdan iltica eden yaralılar için hastahane tanzim, fukarasına yardım edilmek üzere, bu şehirlerde islâm ve hıristiyan ahalisinden mürekkep birer komisyon teşkil ederek ahalinin kalplerini tatmin ve telife çalıştı.

Mamafih Fuad Paşa, kendisinin muvasalatından önce, Hurşit Paşa'nın Dürzîlerle Marunîler arasında "olan oldu,, hükmünce yaptığı musalehayı öğrenince tamamen tasvip etmemişti. Hurşit Paşa, iki taife arasında vukua gelen mukateleden dolayı, ortadan kalkan asayiş ve emniyetin iadesini böyle bir musalehaya bağlı görmüş ve bu hususta teenni gösterilmesinin kâtâlin her tarafa sirayet etmesine sebep olacağını düşünmüş ve bu sebeple iki idare kaymakamı ile lâzımgelenleri celbederek, iki tarafın rıza ve ittifakı ile bir anlaşma icrasına muvaffak olup tanzim edilen senetlerini kendilerine imzalatmıştı. Ancak, Dayr al-Kamer'de cereyan eden hâdiseler diğerleri ile mukayese edilemeyecek derecede şiddetli ve ağır olduğu için, tahkikat yapmak ve mücrimleri tesbit etmek üzere merkezden gönderilmesi takarrür eden komisyon Kasravan ve Dayr al-Kamer suçluları hakkında karar vermek hakkını muhafaza edeceklerdi ve hâdisenin başlangıcından umumî kâtâlin icrasına kadarki hareketlerin, Dürzî veya Marunî, mes'ullerinin de cezalandırılmaları meşruttu. Bu iki madde müstesna, tanzim edilen senette iki taraf "halen ve istikbalen yekdiğerinden dâva ve iddiaya kıyam olunmamak şartlarıyla ve cümlelerin hüsnü rızası ile ve ittifak-ı ârâları ile „musaleha icra etmişlerdi (krş. 12 muharrem 1277 evrakı). İşte Fuad Paşa bunu doğru görmüyordu. Cebel hâdiselerinin bir izahını yaptığı bir raporunda şu yolda bir mutalâa ileri sürüyordu: Marunîler bazı taraftan yüz bularak ve

nefsanî garazleri meşhur olan ruhanî reislerinin nüfuzu altında hareket ederek, yalnız Dürzileri değil, hükûmet tarafını da gücendirmişlerdi; buna mukabil, Dürziler görünüşte hükûmete karşı itaatlidirler. Fakat eski kinleri devam etmektedir ve bu hâdisede bunun fiilî tezahürlerini göstermişlerdir. Marunfler, başlangıçta serkeşâne hareket etmişlerse de sonradan Dürziler büyük bir gaddarlık ve vahşette bulunmuşlardır. Bilhassa Hasbeya, Raşeya, Zahle ve Dayr al-Kamer vak'aları hâdiseyi çok elîm ve ağır bir şekilde bürümüştür. Hele bu mevkilerdeki zabıt ve askerlerin gözü önünde bu kıttallerin icra edilmesi, Zahle'de bulunan askerî mukateleyi men'e muktedir olamaması, katliâmın mahallî hükûmetin ve devletin rızasıyla yapıldığına dair halk ve ecnebilerde bir zan ve vehim uyandırmıştır. Cebel'de artık yakacak yıkacak birşey kalmayınca Dürzî ve Marunî kaymakamları iki taraf arasında bir musalaha akdine karar vermişler, fakat Dürziler katli ve yağmadan dolayı Marunîler tarafından her türlü iddiadan feragat olunması esasını mukavele şartı yapmışlar, Marunfler ise zahiren rızaları ile, fakat hakikat-i halde, bunu kerhen kabul etmişlerdir. Dürziler bunu kâfi görmemişler, musalehanın hükûmet tarafından dahi tasdikini istemişlerdi. Halbuki Fuad Paşa, bu takdirde devletin adaletin icabettirdiği tedip ve tecziye işinde eli bağlı kalmış olacağını düşünüyor, diğer taraftan muvakkaten mukateleye hitam verdiği cihetle, feshini de câiz görmüyordu. Nihayet musaleha bozuldu denilmiyerek ikisi ortası bir hal ile vaziyeti idare etmeğe karar verdi.

Cebel ve Şam kıtalleri Avrupa'ya aksedince efkârı umumiye heyecana gelmiş ve Fransa vaziyete müdahaleye karar vererek ve İngiltere'yi de kendine uydurarak, vaktiyle frenk Süleyman Paşa'nın maiyetinde Türklere ve İngilizlere karşı harb eden general Beaufort d'Hautpoul kumandasında 500 askerî Tulon'dan sevk etmişti. Fuad Paşa, Beyrut ve Sayda'ya sığınan felâketzedelere karşı, ecnebilerin de memnun olduğu, şefkat eseri göstermiş bulunmakla beraber, bununla iktifa olunması ve başkaca bir hareketle bulunulmaması zaaf izharı demek olacağını gözönüne almış ve Suriye sahillerine mütemadiyen gelen deniz kuvvetlerinin karaya çıkmamaları hususunda bazı askerî tedbirler düşünmüştü. Bu cümleden olarak Hasbeya, Raşeya ve Dayr al-Kamer'de bulunan nizamiye asker ümera ve zabitanı haklarında,

hareketlerinin gizlenemeyecek derecede uygunsuz bulunmasından dolayı, şiddetli muamele icrasına ve hapisleri ile muhakemelerine karar vermiş ve eski Arabistan ordusu müşiri ve Şam valisi Ahmed Paşa'yı da, Cebel vak'alarında yanlış tedbiri ve Şam vak'alarının doğrudan doğruya müsebbibi olduğu bilinmekle, Beyrut'a davet etmişti. Ahmed Paşa, kendisine sorulacak suallere cevap veremediği ve tebriye-i zimmet edemediği takdirde muhakemesi İstanbul'da yapılmak üzere muhafaza altında gönderilecekti (Fuad Paşa'nın gurre-i muharrem 1277 ve 5 muharrem 1277 tarihlerinde Beyrut'tan sadaret kaymakamına gönderdiği tahriratlar). Hurşit Paşa'nın idaresi ve şahsı aleyhinde pek fazla bir şey söylenmemiş ve hâdisenin zuhurundan sonra söndürülmesi için gayreti müşahede olunmuşsa da ecnebler ve hıristiyanlardaki emniyetsizlik giderilememişti. Nitekim Fuad Paşa'nın Şam'da bulunması icabettiği ve kendisinin harekete hazırlandığı esnada Hurşit Paşa'nın Beyrut'ta kalacağını duyan ahalinin vehim ve vesveseleri artmış, bazı aileler şuraya buraya gitmeğe kalkışmışlardı. Keza İngiltere'nin kuvve-i bahriyesi kumandanı amiral Martin de Beyrut'ta Fuad Paşa ile yaptığı bir mülâkatta sahillerde asker bulunmadığı ve bir karışıklık gördüğü takdirde Devlet-i Aliye memurlarına yardım için asker ihracına mezun bulunduğunu, fakat bunun vahim neticeleri olabileceğini bildirmiş, herkesin hoşnut bulunmadığı Hurşit Paşa'nın değiştirilmesinin münasip olacağını anlatmıştı ki, bunun üzerine Şam'a hareketinden önce, Fuad Paşa, memuriyetini terkettirerek Hurşit Paşa'yı İstanbul'a gönderdi ve Sayda kaymakamlığına donanma kumandanı Mustafa Paşa'yı tayin eyledi.

Fuad Paşa'nın Şam'daki icraatı şiddetli, sürat'li ve cezri olmuştu. O, hâdisenin hakikî sebebini anlayamadığını bildirdiği ve şehirde bir müddetten beri hissölunduğu rivâyet edilen taassup fikirlerinin galeyanı eseri mi, yoksa gizli bir fesat hareketinin neticesi mi olduğunda tereddüt ettiğini, hıristiyan mahallelerinin yakılması ile dört beşyüz kişinin ölümüne müncer olan bu kâtîli çok çirkin ve feci gördü ve Cebel hâdiselerinde gevşeklik ve tedbirsizliği ile mes'ul bulduğu Ahmed Paşa'yı Şam kâtâlinde şaşkınlık ve korkaklık ile müttehim buldu. Fuad Paşa'nın tesbit ettiğine göre, O, bütün konsoloslar ve hıristiyanlar tehlikeyi haber verdikleri halde, hiç bir şey yoktur diye teminat vermiş,

diğer taraftan kaleyi tamir ettirip içine toplar koydurmuştu. Meclis azası ile hıristiyan mahallesine gittiği takdirde eşkiyanın hücumunu defedebileceği halde müşirlik binasından 100 adım uzaktaki kale kapısına bile gitmeğe cesaret edememişti. Bundan başka, Havran'dan, araplar zahireyi yağma eder korkusu ile, asker getirtmemesi de, Fuad Paşa'ya göre, bir suçtu. Çünkü bir şehrin ahalisinin hayatını tehlikeye koymaktansa yiyeceği yağmaya maruz bırakmak ehven-i şer olacaktı. Hulâsa, yerli, yabancı herkes nazarında müttehem ve kabahatli görünen Ahmed Paşa'yı İstanbul'a gönderdiği gibi, Arabistan ordusu müşiri, yeni Şam vâlisi ve ferik Halid paşalarla birlikte aldığı tertibat sayesinde fesatta tahrikçi olanlarla bilfiil cinayet işliyenlerden 15 ve 16 muharrem 1277 tarihlerinde, dört yüz kişiyi müteceviz mücrimi derdest ettirmişti. Bundan sonra da hâdisede filen medhalleri olup ele geçenlerden tahkikat ve muhakemeleri ikmal olunan 167 kişi idam edilmek veya kurşuna dizilmek suretiyle cezalandırıldı. Şam hâdiselerine Dürzilerin iştirak derecelerine gelince, Bouron'un İsmail-al-Atraş'ın Şam'a ancak pek sonra girmiş olduğunu söylemesine rağmen, Fuad Paşa'nın tesbitine göre, Şam civarındaki Arap ve Dürzî kariyelerinin ahalisinin de yağma ve kıtalde müşterek oldukları muhakkaktı. Bununla beraber bu köylerin umumu hakkında tehdit ve ceza icrasının Şam'ın işini bitirmeğe bağlı bulunduğu da şüphesizdi (Fuad Paşa'nın Han-ı Müdirç'ten 9 muharrem ve Şam'dan 16 muharrem ve 3 safer 1277 tarihlerinde gönderdiği tahriratlar).

Fuad Paşa, Şam'daki meselenin halini ehemmiyeti dolayısıyla tercih ve Cebel'de ise evvelâ hıristiyanların muhafazası tedbiri ile iktifa etmişti. Nitekim bir yandan Balebek'de görülen karışıklığı bastırmak ödevi ile yaverlerinden Mustafa Efendi'yi bir miktar kuvvetle göndermiş ve muhafazası işini mirliya Ömer Paşa'ya tevdi etmiş, diğer taraftan da, Raşeya ve Hasbeya'da Dürzilerin elinde esir ve rehin gibi kalıp da Dürziler aleyhinde bir hareket vuku bulduğu takdirde tamamen katledilmeleri melhuz olan bir kısım hıristiyan ailelerini selâmetle Sayda'ya nakletmek üzere Beyrut'da bir tabur askerin yaver Hasan Bey kumandasında denizden Sayda'ya ve oradan da bu mahallere izamını temin eylemişti. Bu esnada general Beaufort Şam'a Fuad Paşa nezdine bir memur gönderdi ve Cebel'de Dürzilere karşı bir hareket icrasını

derhal istedi ise de, Fuad Paşa, bunda acele etmeği doğru bulmadı ve yalnız bu husustaki ilk hazırlıkları gördü. Bu takdirde Dürzilerin, ötedenberi yaptıkları gibi, Havran tarafındaki Dürziler ve bedevilerle birleşecekleri ve Leca'ya çekilerek uzun müddet hükümet kuvvetlerini işgal eyleyeceklerini biliyordu. Şam'daki ikameti esnasında ihtiyatî bir tedbir olmak üzere, Dürzilerin Leca'ya girmelerine ve oradaki kabilelerle birleşmelerine mâni olmak için, o civarda yaşayan Sultan kabilesi büyüklerini celp ile kendilerilerinden, Dürzileri kabul etmemek ve Havran taraflarına geçmelerine mâni olmak hususunda söz ve taahhüt aldı. Nihayet, Dürzî meselesinin kış gelmeden evvel halledilmesinin icabettiğini düşünen, Fuad Paşa, geri kalan muhakemelerin icrası ve memleketin asâyişine dikkat olunması gibi işlerde memurlara talimat verdikten sonra, Şam'dan Beyrut'a geldi ve Beyrut'ta bulunan Fransız askerlerinin Cebel işlerine karışmağa, hiç değilse bazı askeri hareketlerde bulunmaya arzu gösterdiklerini gördü. Kendi tabiriyle, "Beyrut'un kenarında ve fıstıklar altında oturup sonra avdet etmek güçlerine gideceğinden kenarından olsun bizimle beraber..... beş altı saat olsun dağlarda biraz dolaşmak istedikleri, ni anladı. Halbuki bunu İngilizler hoş görmüyor, o sırada komiser sıfatıyla Beyrut'a gelmiş olan Lord Duffrin de Fransızların hareket ve emellerini endişe ile tâkibediyordu. Fuad Paşa'ya göre, Dürzilerle muharebe kapısı açılrsa Fransızları tutmak kabil olamayacaktı ve belki yıllarca mücadele etmek lâzımgelecekti. Diğer taraftan, Fransızlar muhtelit köylerden Dürzileri çıkarmayı düşünmektedirler ki, bu da, Cebel'i bütün bütünü hıristiyanlara terk etmek demek olacaktı. İşin en kestirme yolu olarak görülen şey, Dürziler reislerini bir suretle ele geçirmek ve onlara hıristiyanların zararlarını tazmin ettirerek yerleştirilmeleri işini kendilerine kabul ettirmektir ki, Fuad Paşa'nın düşündüğü de bu idi. Aynı zamanda bütün cemaat aleyhine bir harb açmaktan ziyade, işi, Dürzilerin reisleri ve şahsî cinayet irtikâp edenlere karşı bir dâva şekline koyarak bu gibileri mahkeme huzuruna getirmek, firar ve mukavemetleri halinde te'dip etmek memleket ve hükümetin menfaati icabındandı. O sırada devletleri tarafından birer talimatla Beyrut'ta toplanan komiserlerin ekserisi de Fuat Paşa'nın bu husustaki görüşünü doğru bulmuşlardı. Filhakika, herkesin nazarında töhmetli olan Dürzî reisleri, yapılan daveti kabul ede-

rek, ümit edilmedik bir zamanda Beyrut'a geldiler ve teslim oldular. Kendilerine yazılan mektuplarda muhakeme için çağırıldıkları söylenmiş ve kat'iyen aldatılmamışlardı. Hatta bazı ecnebileri araya koyarak gizlice taleb ettikleri af ve amanın red edildiğini de biliyorlardı. Beyrut kışlasında hapsedilen sergerdeler, başta kaymakam mir Mehmed Arslan olmak üzere, Sait Canbulat ve Şeyh Hüseyin Talhuk gibi çok nüfuzlu olanlardı. Bunlardan başka bir takımının Havran Dürzilerine iltihâk etmek üzere Cebel'in yüksek yerlerine kaçtıkları haber alınmakla, kendisine tevcih edilen hareketi ordu müşiri Şam tarafından yapılacak ve Beyrut'tan bir kısım asker ve Trablus'tan da bir kısım kuvvetlerle ve ferik İsmail Paşa ile birlikte Sayda'ya hareket eden ve oradan Dayr al-Kamer'e doğru te'dip hareketine girişen Fuad Paşa firarileri iki ateş arasına alacaktı. Gerçekten, Fuad Paşa, bu hareketi icra etti ve Dayr al-Kamer'de muvakkat bir ordugâh kurdu ise de bu esnada Dürziler evvelâ Bik'a ovasına inmişler sonra da Cebel-i Şeyh (Hermon) üzerine çekilmişler ve daha sonra Havran tarafına toplanarak oradaki Dürzilerle birleşmeğe başlamışlardı. Bunun üzerine Fuad Paşa, Cebel'de asıl Dürzî yatağı olan mıntıkanın merkezi bulunduğu için, hem Dürzî köylerini baskı altına almak, hem de muhakeme altındaki Dürzî reislerinin emlâkını tahkik ve zabt ile muhafaza etmek üzere, Muhtâre köyünde karargâhını kurduğu gibi o sırada Raşeya'ya gelmiş bulunan Müşire, bir kısım kuvvetlerle mirliya Mustafa Paşa'yı bırakmasını, diğer kuvvetlerle Havran cihetinde Katane köyüne giderek gerek Havran'da toplanan Dürzî eşkiyasına karşı icabeden askerî hareketi icra, gerek Şam'daki heyecanı teskin etmesini bildirdi. Çünkü Cebel ve Havran Dürzilerinin birleşmesi Şam'da ve Cebel'de korku ve heyecan uyandırmıştı. Fuad Paşa da buna fırsat vermemek için "feda-i can etmek derecelerine kadar,, çalışıyordu (Muhtâre'den 20 rebiülevvel 1277 tarihli raporu).

Fuad Paşa'nın endişe duyduğu bir mesele vardı. Ona göre, "meselede en ağır bahis şu Fransaluların müşareketi maddesi,, idi. Dürzilere karşı harekâtına onlar da iştirak etmek istemişler, general Beaufort'un muavini general Ducrot 23 eylülde Beyrut'tan hareket etmişti. Halbuki bu iştirak ileride birçok müşküller doğurabilirdi. Bu mahzurları Fuad Paşa Fransız kumandanına uzun uzadıya anlattı ise de, kendisinden, bunda hiçbir zarar tasavvur

olunamayacağı ve bilâkis faydaları dokunacağı cevabını aldı. Ve Fransızların Zahle'ye kadar ilerlemelerine, sonra Beytüddin'de ikamet etmelerine göz yummak zorunda kaldı.

Fuad Paşa, Dürzî ve Marunî kaymakamlıkları hakkında yeni kararlar aldıktan sonra, bir aralık Şam'a gitti. Marunî kaymakamlığını olduğu şekil ve nizam ile bırakmak istemiş, fakat Dürzî kaymakamlığına, memurlarının mahbus ve firarî olmaları sebebiyle, dört daireye taksim ile, her birine şimdilik zabıttandan birer müdür vekili intihab etmiş ve bu vekillere ne yolda hareket edeceklerine dair birer talimat vermişti. Şam'a hareketi, yine Havran taraflarındaki firarî Dürzîlerin Şam kaçkınları ile birleşerek Şam üzerine hücum edecekleri yolunda çıkan şayialar üzerine oldu. Gerçi, Şam muhafazasında bulunan ferik Halid Paşa'nın şehrin asâyişini temine iktidarı herkesçe müsellemler ise de bir bahane ile Fransızların bazı harekâta kalkışmaları ihtimali mevcuttu. Ve Fuad Paşa bu mahzuru önlemek maksadiyle birkaç gün için Şam'a gitmeğe mecburiyet duydu. Orada ordu müşiri ve İngiltere komiseri ile de görüştüktan sonra, Dürzîlerin Havran'da toplu bir halde bulunmadıklarını, diğer taraftan, kış mevsiminde büyük mikyasta askerî hareketin fayda vermiyeceğini anladı; alâkadarlara bâzı tedbirler tavsiye ederek, bu meseleleri halletmek üzere komiserlerin toplantılar yaptıkları Beyrut'a döndü (4 Rebiülâhır 1277'deki Şam'dan yazılan rapor).

Beş devlet memurlarından mürekkep komisyonun faaliyeti dikkate şayandı. Ekserisinin İstanbul'daki sefaret memurlarından bulunduğu bu komiserlerle Cebel meselesini müzakere edip karara bağlamayı prensip itibariyle biraz garip bulan Fuad Paşa'yı, Muhtâre'de ve Şam'da bulunduğu esnada, bu mecliste, hariciye nezareti memurlarından Abru Efendi temsil etmişti. Fuad Paşa avdetinde gördü ki, komisyon dâvacı gibi hareket etmekte ve hükûmeti muhakeme altına almış farzederek birtakım mânasız sualler açmaktadır. Bunun üzerine, bizzat iştirak ettiği meclislerde icabeden durumu takındı ve Avrupa komisyonu azalarına hakları olmadığı davacılık rolü oynamamaları, şimdiye kadar yapılan ve bundan sonra yapılacak şeylerin devletin istekleri cümlesinden olup kendilerinden talep edilen şeyin ancak malûmat ve fikir vermek suretiyle yardımdan ibaret bulunduğunu ihtar etti. Avrupa komisyonunun müzakere etmekte olduğu maddelerin başlıcası Dür-

zilerin cezalandırılması ve hıristiyan ahaliye tazminat verilmesi işleri idi. Fuad Paşa'nın Dürzilerin cezalandırılmaları içinde tuttuğu yol, yani büyük bir muharebe kapısı açarak hepsini oturdukları yerden tard ve te'bit etmek yerine, yalnız Dürzî reisleri ile ahalden şahsen müttehem olanların cezalandırılması gibi, müsamahalı bir hattı hareket tesirini göstermiş, firartlardan birçoğunun birer ikişer köyle-rine döndüğü, hatta Havran'da firarî Dürzî reislerinin yanında bulunanların çoğunun da avdet etmekte buldukları görülmüştü. Fuad Paşa komisyona bizzat Cebel'e çıkacağını ve müttehemlerin tevkifine teşebbüs edeceğini bildirdi; bu suretle de, işi ifrat ve tefritten kurtararak itidal haline getirmeğe muvaffak oldu (tafsilâtı Beyrut'tan 20 rebiülâhir ve 5 cemaziyevvel tarihleri ile gönderilen tahriratlarda).

Filhakika, bunu bir muvaffakiyet addetmek lâzımdı. Çünkü 300 dağınık köyden 1000 kadar mücrim Dürzî'yi adâletin pençesine teslim etmek ve başlangıçtan itibaren hiçbir müsademe ve muharebe gibi şeylere mahal ve meydan vermemek, bilhssa fransızları işe karıştırmamak oldukça nazik meselelerdi. Cebel'de fevkalâde bir meclis teşkili ile yapılacak tahkikat sonunda, cinayet yapanların cezalandırılmasına başlanacağı gibi elde bulunanları da bu mecliste muhakeme etmek verilen kararlar cümlesindendi. Mücrimlerden 200 kadarının idam edilmesi herhalde icabedecekse de, komiserler, bunlardan 20 — 30'unun idamı ile diğerleri hakkında af ilân edilebileceği fikrinde bulunuyorlardı.

Avrupa komisyonunun halletmesi lâzımgelen üç meseleden, Dürzileri te'dip, yaptıkları zararları kendilerine tazmin ve gelecekteki durumları tayin ve tanzim işlerinden, ilk ikisinin icra edilmekte bulunması ve komiserlerin müdahalelerine lüzum gösterilmemekle üçüncü ve en mühim meselenin müzakeresi bahis mevzuu oldu. Bu hususta beş devlet komiserinin düşüncesi birbirine uymamakta idi. Fransızlar Dürzileri tamamen Cebel'den çıkarmak, bu mümkün olmazsa, mahkûmiyet haline koyarak Sayda, Beyrut ve Trablusşam şehir ve livâlarının da ilhak edileceği Cebel'e, adeta bir prenslik selâhiyetiyle ve mümtaz ve müstakil bir idarenin başında olarak, Marunflerden bir reis nasbettirmek istiyorlardı. Rusya, Fuad Paşa'nın tabiriyle, "her ne kadar Devlet-i Aliyeyi ızzar için her şeyi yapmayı arzu ederse de,, bu türlü bir idare şeklinin katolikleri hâkim bir hale getireceğini ve ortodoks mezhebinde

olup da kendilerince bu havalideki nüfuzun ekseriyetini teşkil eden diğer hıristiyan ahaliyi mahkûm bırakmak demek olacağını iddia ediyor ve Lübnan ile Antilübnanların ve Cebel-i Şeyh havalisinin devlet idaresinden çıkarılarak imtiyazlı iki prenslik halinde katoликlere ve ortodokslara tahsis edilmesini ve böylelikle bu mıntakayı güya diğer yerlerde zulüm gören hıristiyanlara sığınacak bir yurt yapmayı düşünüyordu. Fakat, Marunî kaymakamlığı meselesinde de görüldüğü gibi, Cebel'de Fransız ve Rusya siyaseti taban-tabana zıttı. Yani Rusya'nın Fransa ile müşterek bir siyaset takip edemeyeceği anlaşılmıştı. Fransa da bu havalide kazandığı ve arttırmayı düşündüğü nüfuzu Rusya ile paylaşmağa razı değildi. İngilizler, Fuad Paşa'nın kanaatine göre, artık Dürzilere sahip çıkmaktan vazgeçmiş ve imtiyazlarının hükümden düşmüş olduğunu kabul etmiş görünüyorlardı. Diğer taraftan, Cebel'in müstakbel idaresi hakkında daha geniş tasavvurlar da mevcuttu. Böyle düşünenlere göre, Sayda, Şam, ve Haleb eyaletleri, devlet tarafından bu mıntakalardaki hıristiyanların gelecekteki durumlarını temin edecek ve buraları daimî bir zapt-u rapt altında tutacak, hususî bir nizama bağlanmalı ve tek bir idare teşkil edilmeli idi ki, Fransız komiserinden başka Lord Duffrin ve Avusturya, Prusya komiserleri de bu fikir lehinde görünüyorlardı.

Bütün bu cereyanlara vâkıf olan Fuad Paşa ise, komisyonda şimdiye kadar hususî bir statüsü bulunan Cebel'in malûm ve muayyen olan hududundan hariç bir teklif ve ilâve olduğu takdirde bunu müzakere değil, dinlemeği bile kabul etmeyeceğini bildiriyor ve Bâbiâli'ye, Arabistan hakkında devletler tarafından bazı şeyler söylenebileceği ve askerinin tahliyesi zamanı geldiği vakit teminat isteyecekleri şüphesiz olduğundan, daha evvel iyice düşünülerek ortaya umumî efkârı teskin edecek birşey koymasını tavsiye ve bu suretle harekette tahliye işinin kolaylaştırılmış ve devletlerin cebir ve teklifi altında bir şey yapılmış olmak tehlikesini bertaraf etmiş olacağını ilâve ediyordu (Beyrut'tan 19 cemâziyelevvel 1277 tarihli tahrirâtı).

Fuad Paşa, Cebel-i Lübnan'daki suçlu Dürziler ile Card ve Matn mukataaları, Balebek, Bika', Hasbeya ve Raşeya kazaları, Şam civarındaki Dürzi köylerinin suçlu Dürzilerini asâyişe hiç noksan getirmeden, çok kısa bir zamanda, tevkif ettirdikten sonra, bu kadar adamı Beyrut'ta muhakeme etmenin müşkülâtını

gözönüne alarak, muhakemeyi, askerî kuvvetlerin merkezi bulunan Muhtâre'ye nakletti (22 cemaziyelahir = 5 ocak 1861). Ceza-ya müstahak olanlar hakkında mahallî hıristiyanların mütalâa arzularını öğrenmek istediği zaman Fuad Paşa'ya evvelâ 4500, sonra 2000 kişinin ismini havi bir defter verdiler. Fakat tutulan ve bu defterde isimleri olan kimselerin şiddetli cezalara çarptırılması mümkün olamayacağı ve esasen komisyonun da mutedil düşündüğü sebeple, en fazla suç sahiplerinden nihayet 150'sinin cezalandırılması ve diğerlerinin salıverilmesi kabil ve doğru idi. Beyrut fevkalâde meclisinde o vakite kadar haklarında vicahen hüküm verilenler 12, firar halinde bulunanlardan gıyaben 32 kişi idi. Bundan sonra da vukubulacak ihbarlar ve tahkikler esas olmak üzere en büyük cürüm sahipleri meydana çıkarılmak isteniyordu. Ancak hıristiyanlar, bütün Dürzîlerin Cebel'den tardı ile burasının yalnız hıristiyanlara mahsus bir memleket olmasını istedikleri için bütün Dürzî taifesini itham ediyor ve şahsî cinayetler yapan kimseler hakkında reylerini bildirmekten çekinerek türlü güçlükler çıkarıyorlardı.

Fuad Paşa'yı üzen diğer hadiseler de eksik değildi. Fransız kumandanının hareketlerinden muğber olan ferik İsmail Paşa istifa etmiş, fakat bunun sebebi İstanbul'daki bir gazetede yanlış olarak gösterilmişti. Bu habere göre, gûya İsmail Paşa'nın hapsediği Dürzî şeyhleri Fuad Paşa'nın emri ile serbest bırakılmış, bu da, feriki istifaya sevketmişti. Halbuki, Fuad Paşa'nın Ahmed Vefik Efendi'ye gönderdiği bir mektuptan öğreniliyor ki, bu bir kizb-i sarihtir ve tamamen aksi vuku bulmuştur: İsmail Paşa'yı, general Beaufort'un ve general Ducrot'nun Cebel ahali- si hakkındaki uygunsuz ve yersiz hareketleri istifaya mecbur etmişti. Gerçi Dürzîler hakkında icraat biraz geciktirilmişti, fakat, bu tehir sadece Dürzîleri dağıtıp sonra dağlarda aramamak mülâhazasından ileri geliyordu. Bundan başka, bir kısım Dürzî rüesasının Havran tarafına geçmiş olmaları da bâzı dedikodulara yol açmıştı. Hatta Berlin sefaretinden hariciye nezaretine gelen bir tahrirattan anlaşıldığına göre, general Beaufort, evvelce Cebel'de vukubulan harekâta kendisinin işe karıştırılmamış olmasından şikâyet ve, suçlu Dürzîlerin Havran'a kaçmalarını kolaylaştırmış olmakla, bizzat Fuad Paşa'yı itham ediyordu. Halbuki, yalnız bir gün hiçbir hadise çıkmadan 1200 Dürzî eşkiyasının ele geçirilmesi fi'len bu ithamı

tekzib ettiği gibi, Fuad paşa'nın ifadesiyle, " asakir-i ecnebiye bu işe hiç karışmamış ve ayak bağı olmamış olsaydı „ mesele çoktan halledilmiş olacaktı. Bâzı eşkiyanın Havran'a kaçmasına gelince, memleketin tabif vaziyeti dolayısıyla, üçer beşer dağlardan aşırıp geçenleri tutmak herhalde kabil olamazdı (13 ve 18 cemaziyelâhir 1277 tarihli tahriratlar);

Hakikaten, İsmail al-Atraş, Hattar ve Günc al - İmad gibi meşhur Dürzî sergerdeleri Havran cihetine kaçmış ve bir türlü ele geçmemişlerdi. Bu gibilerden 26 kişi hakkında gıyabî ceza verilmişse de (18 recep 1277) bunlar cezalarını bildikleri için fırsat buldukça şekavet ve hasarlar yapmakta devam edeceklerdi ki, Fuad Paşa'nın en büyük gayreti onları bahara kadar oyalamak ve öteye beriye sarkıntılık yapmalarına mâni olmaktı. Bunun için de, herkesin tenkit ve itirazını celbedecek olan bir aff-ı umumî değil fakat, hale uygun bir şekilde teminat neşrini en iyi bir tedbir telâkki ediyordu.

Fuad Paşa, Muhtâre'den Beyrut'a henüz avdet etmediği bir sırada Bâbîâli kendisinden Lord Duffrin'in elçiliğe gönderdiği lâyiha hakkında malûmatını sormuştu. Öyle anlaşılıyordu ki, bütün Arabistan'a şamil hususî idare şeklini tavsiye eden İngiliz komiseri, Fransızların istedikleri gibi olmasa bile, yine başka bir yoldan memleketin ayrılmasını hedef tutuyordu. Fuad Paşa, birçok yabancıların Suriye kıt'asını, Fransızların Cezayir'de, İngilizlerin İrlanda veya Hindistan'da, Rusya'nın Kafkasya veya Lehistan'da mevcut idareleri gibi, bir kalıba sokmak hususundaki arzularını takbih ettiği gibi, Lord Duffrin'in mütalâası hakkında da teessüflerini gizlemekte idi. Bununla beraber bütün hâdise ve fikirleri objektif bir şekilde muhakeme ettikten sonra, yalnız Cebel değil bütün Suriye idaresinde hükûmetin kifayetsizliğini ve mahallî idarenin aczini görmekte ve bunu Bâbîâli'ye açıkça bildirmektedir: Arabistan işinin arap saçı gibi karmakarışık olduğunu söyleyen Paşa, yerli müdürlerin adeta eski derebeyleri halinde bulduklarını, müteveffa Ahmed Paşa ve Hurşit Paşa gibi kethüda ve divan efendileri ellerine kalmış olan valilerin, kendileri afif dahi olsalar, daireleri halkının hüküm ve nufuzu altına düştüklerini, askerin bazan 28 ay maaşsız ve hatta dilenmeğe mecbur kaldığını, hükûmete, askere hiç kimsenin emniyeti olmadığını ve felâketlerinden daima hükûmeti itham ettiklerini bir hakikat olarak itiraf, Dürzîlerden

ziyade hükûmetin kabahatli olduğunu teslim ediyordu. Vaziyet böyle olunca da hıristiyan ahalinin konsoloshaneler mensuplarının, Cizvit papaslarının ve Cebel mekteplerindeki ecnebi muallimlerin ve Fransız kıt'aları geldikten ve şurada burada hıristiyanlarla temas ettikten sonra birer "misyoner politik,, gibi hareket eden askerlerin te'sir ve teşviklerine kapılması gayet tabii idi (14 recep 1277 tarihli Muhtâre'den yazılan mektup).

Fuad Paşa Beyrut'a avdetinde (18 recep) komiserlerin birçok içtimalar yaparak Cebel nizamı üzerine müzakerelerde bulunmuş olduklarını gördü. Üzerinde az-çok ittifak ettikleri şekil şöyle idi: iki eski kaymakamlığı teşkil eden mahallerin hepsi birleştirilerek vali kaymakamı sıfatıyla ve paşalık unvanı ile Devlet-i Aliyenin hıristiyan tebeasından, fakat yerli olmayan birinin idaresi altına konulması ve bunun yanında her cemaatten mürekkep umumî bir meclis teşkili ile ve Cebel'in küçük dairelere bölünerek her birinde ekseriyeti bulunan ahalden bir müdür tayini ve bunların yanına da küçük bir meclis verilmesidir. Fransız komiseri, idare başına getirilecek kimsenin yerliden ve bilhassa Şihab ümerasının hıristiyan olanlarından devlet tarafından tayini şartıyla, bu tasarıya iştirak etmekte, mutalâalarını elçiliklerine bildiren diğer dört arkadaşından bu noktada ayrılmakta idi.

Fuad Paşa, tamamen başka türlü düşünüyordu: ona göre, bu kadar muhtelif cins ve mezhepte bulunan ahaliyi fi'len icrası kabil olmayan imtiyazlar ile gerek evvelki gibi Dürzî ve hıristiyan ayrı iki daireye taksim ve bu halde idare etmek, gerek hepsini yerliden veya yabancından bir hıristiyanın eline verip onun vasıtasıyla halkı zapt-u rapt altına almak muhal kabilindendi. En doğrusu Cebel'i parçalayıp her parçasını diğer kazalar gibi idare etmek olacaktı. Cebel halkı hakkında iddia olunan muafiyetler ve imtiyazlar ne tarihle, ne de herhangi bir mukavele ile isbat edilemezdi. Ancak, mademki böyle bir iddia mevcuttu ve doğru olarak hatıra gelen tedbiri tatbik etmek de bugünkü şartlar içinde imkânsızdı, o halde, Cebel'in, hiç olmazsa bir kısmını kurtarmak için Marunî kaymakamlığını eski hali üzerine, fakat yerliden olmayan bir hıristiyan elinde bırakmak, Dürzî kaymakamlığını ilga ederek doğrudan doğruya Sayda'nın mahallî hükûmetine bağlamak muvafık olacaktı. Ve bu fikrini Lord Duffrin'e de açmıştı. Fakat o, asıl mağdur vaziyetteki hıristiyanların Dürzî kaymakamlığı dahi-

lindekiler olduğunu söyleyerek, hakikatte ise, Fuad Paşa'ya göre, Dürzileri kayırarak bu hal şeklini kabul etmek istemedi. Bunun neticesindedir ki, Fransızların Cebel'i Beyrut ve Sayda ve Trablus'un ilhakı ile Şihab ümerasından birine vermek yolunda istidalar tertip ettirdiği esnada İngilizler yeni bir formül düşündüler. Teşkil edilecek üç kaymakamlıktan birine Maruni, diğerine Rum, Dürzilere de bir Osmanlı memuru tayin edilmesini teklif ettiler.

1861 senesi iptidalarında bir taraftan muhakemeler ve Cebel'in idaresi üzerinde müzakereler cereyan ederken, diğer taraftan da, Fransız askerinin Cebel'i tahliye etmesi bahis mevzuu oluyordu. Devletler arasında diplomatik teşebbüslere de zemin teşkil eden bu meselede İngiliz kabinesi Fransız hükûmetinden askerini geri almasını istedi. Buna, evvelâ, karışıklıklara nihayet verilmişse de yeniden zuhuru muhtemel olduğu ve binaenaleyh henüz vakti gelmediği cevabı verildi. Sonra, tahliye tarihi haziran iptidası olarak tesbit edildi ve muayyen vakitte general Beaufort kumandasındaki bu kuvvetler Suriye'den çekildi.

Cebel'de ve Beyrut'da yapılan muhakemeler sırasında dört devlet komiseri Fuad Paşa'ya bir takrir vererek vak'a esnasındaki memurların Dürziler derecesinde müttehim olduklarını iddia ile, evvelce Beyrut fevkalâde meclisinin verdiği karardaki noksanın ikmalini ve bu memurların cezalarının şiddetlendirilmesini istediler. Bu memurlar Hurşit ve Tahir Paşalarla Zahle'ye yardıma gönderilmiş olan miralay Nuri Bey, Hurşit Paşa'nın kethüdası Vasfi Efendi, Beyrut'ta emlak kâtibi olup da Dürzi mukataacılarının kapı kâhyaları makamında bulunan Ahmed Efendi idi ki, bunlardan ilk ikisi müebbet kalebentliğe, son ikisi de 15'er seneye mahkûm edilmişlerdi. Cezalarının şiddetlendirilmesi idam demekti. Halbuki, Fuad Paşa'ya göre, bunun için ne kanunda bir sarahat, ne de mahkemece buna bir kanaat-i vicdâniye vardır. Bilâkis, esbab-ı muhaffefe addedilecek şeyler mevcuttu. İngiliz komiseri Dürzileri kurtararak memurları feda etmeği, diğerleri — Avusturya komiseri hariç — hem Dürzileri, hem devlet memurlarını imha eylemeği düşünmekte idiler. Mamafih bu takrir mahkemenin cereyanı üzerinde müessir olmadı ve müfrit bir hareket hattı takip edilmedi: 20'ye yakın şef Muhtâre'de ölüme mahkûm, birkaç yüz Dürzi de Trablus ve Âkkâ gibi muhtelif yerlere nefyedildiler.

Nihayet, merkezi İstanbul'a nakledilen Avrupa komisyonu ile Bâbiâli arasında Cebel-i Lübnan idaresi hakkında bir anlaşma da imzalandı (9 Haziran 1861), Cebel-i Lübnan teşkilâtına dair olan bu nizamnâmeye göre burası Beyrut ve Şam valiliğinden tamamen müstakil yerli olmayan tebeadan bir Hıristiyan mutasarrıf tarafından idare edilecek, her cemaat mutasarrıfın yanında birer vekil bulunduracaktı. İkişer azadan mürekkep merkezde bir idare meclisi teşkil edecek ve evvelki mukataalara az-çok tekabül eden, yedi kazada muhtelif cins ve mezhepteki ahali tarafından tayin olunan 3-6 azalık birer meclis bulunacaktı. Asayiş ve emniyet muhtelit bir zabıta heyetine tevdi edilecekti. Elçiliklerin terviç ettiği David Efendi isminde katolik bir Ermeni mutasarrıf iş başına getirildi. Evvelâ üç sene için tayin olunan ve kendisine vezirlik verilen David Paşa'nın memuriyeti sonradan temdit edildi. Bu suretle Lübnan'ın mümtaz ve muhtar idaresi kurulmuş oldu ve bu vaziyet birinci dünya harbine kadar devam etti.
